

Internetes lesipuskázás erős hátszélben

Átlépve a 80. életév küszöbét, az ember csalódásokkal, fájo tapasztalatokkal felvértezve általában közönyösen szemléli környezetének reagálásait a tetteire, írásaira és szellemi tevékenységének egyéb megnyilvánulásaira. Így fogadtam azt a hosszú recenziót is, amit a *BUKSZ* idei első száma (2003. tavasz, 18–28. old.) közölt *Fehér foltok a Balkánon* című monográfiámról. A könyv tavaly októberi első kiadása alig egy hónap alatt elfogyott, sőt a februári utánnomás is már csak a Balassi Kiadó néhány könyvesboltjában kapható. A szokatlanul hosszú bírálatot, amelyben terjedelmileg túltengenek a bibliográfiai adatok, elkönnyeltem egy tehetséges kezdő magamutogatásának, aki – mint feltűnő piros foltjával a lombok közt magát kellett éretlen alma – türelmetlenségében megfedkezni róla, hogy ígéretes ugyan, de még savanyú vackor. A *BUKSZ* váratlanul egy csábító lehetőséget kínált fel neki: a pályája első lépcsőfokain felfelé igyekvő egyetemi hallgató izekre szedheti egy nyolcvan esztendő egyetemi oktató irományát! De aztán a lábjegyzetekben váratlanul szemet szúrt a „recenzens” egyik megjegyzése, amely bajosan kapcsolható össze tudományos igényekkel. Idézem: „Schütz szerint az egyesült Európába igyekezve abba kellene beletörödni (sic!), hogy a területi hovátartozás kérdésében kizárólag etnikai jog érvényesülhet, s nem a történelmi jog. A recenzens véleménye szerint az egyesült Európába törekedve azt kellene megérteni (sic!), hogy épp a határok és a területi hovátartozás kérdése válik értelmetlennek...” (18. old.) És akinek még ezek után sem válik világossá az ifjú „recenzens” dolgozatának tölte, annak okulására folytassuk az idézeteket: „Sajnos Schütz sem tudta kikerülni azt a némely tudósunknál fellelhető (sic!) posztkommunista kórt (sic!), hogy szubjektív megjegyzésekkel illessen egy már lassan másfél évtizede megbukott rendszert. Az olvasó azon mereng el

(sic!): vajon mit keresnek egy tudományos értekezésben, tankönyvben?...” Ugye ismerős refrén (még akkor is, ha a mondat magyar nyelvezete messze esik a *Hochungarisch*tól): A (közel)múltat végképp eltörölni...(!) – persze ez is fakadhat egy tapasztalatlan filozofált politikai járatlanságából, hiszen az internet-hálózat sem teszi kirakatba, hogy a határok megszüntével pl. a belgiumi vallonok és flamandok annyira megszerették egymást, hogy még külföldön is képtelenek megférti egyetlen egységes belga kereskedelmi képviselőben. De ilyesmivel ne bántsunk egy huszonéves ifjút, hiszen a fenti sajnálatos tényről Günther Verheugen bővítési biztos úr is többnyire megfedkezik, amikor például a koszovói albánokat a demokráciáról és a másság elviseléséről próbálja kioktatni.

De tovább olvasva a recenzens „rendkívül szigorú kritikáját” (amivel kapcsolatban még hangsúlyozza is, hogy „nem öncélú”), hamarosan kibújik a lóláb. A szemitológiát és latin meg ógörög nyelvet tanuló diák váratlanul csóstitul ontja az indoeuropisztikai, a régészeti, a szlavisztikai, a romanisztikai, a turkológiai stb. ismereteket és adatokat. Az ember már-már hajlik rá, hogy csodálattal adózzék a burokban születt zseninek, akinek első képeskönyve helyett is valamilyen több kötetes ókortudományi lexikont adtak a kezébe. Vagy talán mindez elkönnyelhető lenne egy kényelmes karosszékben az interneten (netalántán kollektíven) bók-lászva eltöltött egy-két este hevenyészett jegyzeteivel? Igen ám, de az ömlesztett „plusz” ismeretanyag között ismét előbukkan néhány ismerős idézet, ezért ezt a nehezen áttekinthető bibliográfiai adathalmazt nem lehet egyszerűen a klasszikus latin szállóigével elintézni: „*Sutor, ne ultra crepidam!*” – azaz a gyengébbek kedvéért azzal a bizonyos suszterrel és a kaptafával. Inkriminált monográfiám és személyem hitelének rontása nem csupán a *Népszabadság* tavaly december 2-i számában interjú címén megjelent és az „életrajzomra kihegyezett” iromány egyenes folytatása, amelynek szerzője (dörzsölt öreg róka, nem is lehet haragudni rá, hiszen megkésétt ügyködésének hatása az az

újabb érdeklődési hullám volt, ami meggyőzte a kiadót a februári utánnomás szükségességéről), szóval az „interjú” szerzője csupán két lényegtelen mozzanatot felejtett ki ebből a biográfiából. Először is azt, hogy az ötvenes-hatvanas évek teljhatalmú egyetemi, majd akadémiai pártkomisszáriusa derékba törte tudományos pályafutásomat (ezzel a „szubjektív megjegyzéssel” kapcsolatban a „recenzens” figyelmébe ajánlom, hogy mielőtt végleg eltörölné azt a bizonyos múltat, ugyan olvasson bele Huszár Tibor professzor nemrég megjelent monográfiájába. Persze hiába is keresné az interneten, hogy az eltörölni óhajtott rendszerben milyen jóvátéhetetlen tarolást végezhetett egy-egy megfélemlített pártkomisszárius! Hiszen sem Budapesten, sem Münchenben nem tájékoztatták arról, hogy az 50-es évek elején például öngyilkosságba kergettek az ország egyik ígéretes tehetségű bizantinológusát, Gyóni Mátyást, aki elővigyázatlanul a nagy Iorgának a „korai román állami formációk csíríról” közzétett álmódzásait cáfolta. Természetesen ma már ez is csupán egy újabb „illetlen” és főként „szubjektív vélemény” egy letűnt rendszer bűneiről.). Az életrajz másik apró hiányossága: elhallgatja, hogy 1998-ban az Albán Tudományos Akadémia elnökségének javaslatára a közársasági elnök a legmagasabb albán állami kitüntetéssel ismerte el tudományos munkásságomat. Szóval ez az interjú csupán arról akarta meggyőzni a lap olvasótáborát, hogy a monográfia szerzője is „a mi kutyánk kölyke”, akit most bizonyára kellemetlen bolha csíp, ezért kezdett ficánkolni. Tehát könyvét nem is kell mellre szívni. Elegendő, ha a nagy árokbetemetési kampányban beledöngöljük az anyaföldbe. A monográfia alapvető mondanivalóját Hovanyecz-kollega (45 évig én is a sajtóban dolgoztam, ugyan nem a *Szabad Nép-Népszabadság* családban, hanem legalább három-négy idegen nyelv ismeretét igénylő szerkesztőségekben), szóval a kollega úr szándékosan nem tárja fel olvasóinak, Simon Zsolt egyetemi hallgató pedig kozmopolita révületében valószínűleg észre sem veszi a könyv legfonto-

sabb üzenetét. Sőt feltehetőleg akkor sem venné észre, ha végigolvasta volna a monográfia második, egyben leghosszabb részét is, amelyről sommásan megjegyzi, hogy ez rendben lenne (értsd: ehhez már egyáltalán nem értünk, és az internetes bóklásásra is ráuntunk...)

Nos, ez az alapvető mondanivaló a következő: *a térségben élő valamennyi nemzetnek le kell nyelnie néhány nacionalista eredetű békát, ha békés, alkotó szimbiózisban akar élni szomszédaival az egyesült Európában.* Erre utal már a címoldal színes illusztrációja is. De ez sem található az interneten (még akkor sem, ha a kíváncsi kutakodó esetleg tudná, hol keresse). Nos, ez a *posadai csata* illusztrációja a Bécsi Képes Krónikából. Károly Róbert magyar király délceg vértesei élén indult hadba, hogy Bäsarab „oláh vajdát” megtanítsa kesztyűbe dudálni, amiért nem volt hajlandó adót fizetni hűbérurának. Mint ismeretes, a fényes seregre siralmas vereség várt. Amikor néhány barátomnak elmondtam, mit akarok a könyv címoldalára tenni, döbbenet forradt rám: „De hiszen az történelmünk egyik szégyenfoltja, ami csaknem minden román történelemkönyv illusztrációi között megtalálható!...” „Miért, csak szomszédainknak kell a romantikus nacionalizmus korában felhízlalt néhány békájukat lenyelni, nekünk nem?” – válaszoltam egy kérdéssel, amire ők nem tudtak válaszolni. Nem a globalizáció, nem a tejjel-mézzel folyó Kánaánként reklámozott egyesült Európa, nem a „határok megszűnése” fogja egyszer s mindenkorra feloldani az öröklött és időnként sötét politikai célból felszított nacionalista gyűlölködést (lásd baszk ETA, észak-írek, korzikai nacionalisták, csecsenek, a gyászos emlékü Jugoszlávia „testvérnépei”, vagy a kolozsvári Funar főpolgármester sovinszta hőzöngései stb.). Erre a „proletár nemzetköziség” fedőnév alatt reklámozott szovjet imperialista törekvések is képtelenek voltak. Egy-másra kell rátalálnunk, egymás halhatatlan nemzeti értékeit kell megismernünk és megbecsülnünk, hogy saját nemzeti jellegünket és értékeinket is megmenthessük az utókornak a kulturális gleichschaltolással fenye-

gető globalizációtól. Csak így tudjuk megmutatni, hogy ezeket a kis népeket nem szabad primitív indián törzsekként kezelni, amelyeket hamburgerrel, whiskyvel és Big Brotherrel bigott szolganéppé lehet alázni... Ez a gondolat vezérelte a szerzőt könyvének megírásában (amire a kelletnél kétségtelenül rövidebb idő jutott). Még azzal a kockázattal is, hogy rásüthetik a ma annyira kedvelt „kiszépi nacionalizmus” bélyegét...

Most pedig néhány szót a recenzióban – főleg a második felében – felbukkanó ismerős idézetekről (a recenzius, nyilván véletlenül, nem jelöli ezek közös forrását nem kevesebb, mint 93 lábjegyzetében). Nos ezeket az „idézeteket” már alig egy héttel monográfiám megjelenése után olvashattam egy ígéretes diáknak tartott, de ma már frusztrációban szenvedő, koros szerzőtől. Igen, a kötetemben az albán nyelvtörténet legelemibb ismeretének hiánya miatt elmarasztalt régész honfitársunk kb. egy héttel a mű megjelenése után nem átalott goromba SMS-en ráförmedni a vétlen kiadóra és még „piarista latintanárra (kétségtelen) szakmai érdemeinek lábbal tiprásával” is támadta a szerzőt. Vékony Gábor ez a magyar régész, akit a recenzius lépten-nyomon védelmébe vesz, és szinte társszerzőként sugall a monográfia „átdolgozandó második kiadásához”. Ő az az erős hátszél, amely a Balkán témakörében „félrefújja” a recenziust. Úgy is mondhatnánk, hogy a hosszú recenzióknak társszerzője is van: egykor vörös, most szürke eminenciás, aki az albán eredetéről publikált dilettáns és nem is eredeti (!) ötletének bírálatából nemcsak a kellő következtetéseket nem vonta le (itt is aktuális lenne a latin *sutornak* szánt klasszikus figyelmeztetés!), hanem még ilyesféle, batornak aligha nevezhető „kiállásra” is vállalkozik téveszméje védelmében. (Mentségére szolgáljon, hogy Gottfried Schramm professzor is mindmáig kitért a lehetőség elől, hogy nyilvános vitában próbálja cáfolni bíráló észrevételeimet, amelyekkel az albán eredetelméletéről publikált romantikus merengéseit [*Anfänge des albanischen Christentums – Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen*

Folgen. Freiburg i.Br., 1994] illetem. Igen, a kari pártfunkcionárius annak idején hangerővel próbálta elfojtani a szakmai bírálatokat is [sőt tanítómesterébe, az akadémikus Mócsy Andrásba is belerúghatott, amikor a vitathatatlanul neves magyar régész porhüvelyé még ki sem hűlt, és amiért pályatársai is megbírálták].)

A recenzius természetesen tapasztalatlan kezdő, aki ugyan bizonyára tökéletesen érti már Tacitus *sine ira et studio* intelmét (még akkor is, ha írásának hangneme alapján vajmi kevés ragadt meg benne a klasszikus auktorok számtalan jó tanácsából egy fiatal legényke alapvető viselkedési normáit illetően), de még sok víznek kell lefolynia a Dunán meg az Isaron, amíg az objektivitás követelményeit maradéktalanul alkalmazni is tudja „nem öncélú” kritikáiban. És amíg leszokik az írásának hitelét lépten-nyomon aláásó, tendenciózus szörszálhasogatásról és csúnya csúsztatásokról. Egy írásmű szerzője különben sem színész, akinek más szövegeit adják a szájába! Nem tudom, a BUKSZ olvasótáborában hányan tudják felfogni, miért kell pl. szóvá tenni, hogyan írják át magyarra például *Al-Masz'udi* nevét (NB neves arabista névrokona, Simon Róbert sem IPA jelet alkalmazott az arab laringális zárhang jelölésére), sőt a szogd *-t* többes jel sem köti le a lap megolyó vájt fülű olvasóinak a figyelmét sem. Ugyanez a többesjel található egyébként a romániai *Galaji* dunai kikötőváros nevében is, ami a komán *galat/kalat* „várak, erősségek” (többes!) névből származik, de mivel a románban a himnemű szavak többese *-i*, a városnév a románban még egy többesjelet kapott, anélkül, hogy ez bárkit zavarna. Ez a tény persze nem található meg az interneten! Itt inkább a saját kútfőt kellett volna használni! Itt jegyezzük meg a diákrecezius néhány tárgyi tévedését is, melyekről részben az internet korlátai is tehetnek. A *maurovlakhosz* vagy *mavrovlakhosz* bizánci görög szó a komán *karavlah* „fekete oláh” tükörfordítása, ugyanúgy, mint a latin *Latini Nigri*, de ehhez el kellene olvasni Al-Idrizi arab geográfus magyarázatát a türk *kara-* („fekete”) előtagú nép- és földrajzi nevek eredetéről

meg a szerb hősi énekeket (*Junacke pesme*) is, amelyekben Havaselve fejedelemséget még *Karavlaška* „Fekete Oláhország” néven említik. Ami pedig a *komán* népnév következetes használatát illeti könyvemben, olyasvalakinek, aki a turkológiának erre a területére merészkedik, illenék tudnia, hogy a *kun* népnevet eleink a besenyőknek és az uzoknak adták (akik köztudomásúlag a kománok előtt jártak az Al-Duna tájékán), majd ugyanezt a nevet adták a később érkező, de az előbbiekével rokon nyelvet beszélő kománoknak is. Tessék csak megnézni a közép- és délkelet-európai toponímiát. A Kun-, Kuno- kezdetű adatokat csak olyan területeken találjuk meg (tőlünk északra és délre is), amerre Nagy Lajos királyunk „kun nyögérekkel” megerősített hadai jártak. Másutt viszont – a Magyarországon kívül táborozó és kalandozó kománok útvonalai mentén – csak a Kuman/Koman név fordul elő (lásd macedóniai Kumanovo, albániai Komani és Kumani, romániai Comănești stb. Persze ezeket is hiába keresnénk az interneten, hiszen Petre Diaconu, a téma mindmáig felülmúlhatatlan szakértője kegyvesztett lett a Ceaușescu-diktatúrában.) Hiányosságok mutatkoznak a recensens szemitológiai ismereteiben is. Tavaly Prištinában véletlenül ismerkedtem meg Myrteza Studenica professzorral, a koszovói zsidó közösség elnökével. Mivel *Salommal* köszöntöttem, majd beszélgetésünk során Mózes öt könyvének címét héberül idéztem, másnap a szállodában felkeresett a közösség valamennyi vezetőségű tagjának kíséretében egy hosszabb eszmeccserére, s a végén olyan könyvritkasággal ajándékozott meg, amilyen még az Albán Tudományos Akadémia könyvtárában sem található: egy A/4-es méretű *Albán-héber és Héber-albán szótárral*. Ennek bevezetőjében a szótárszerkesztő röviden ismerteti az egyetemes zsidóság és a zsidó vallás történetét, és többek között a Keter Publishing House kiadásában Jeruzsálemben 1972-ben, 73-ban és 74-ben megjelent *Encyclopaedia Judaica*-ra, továbbá a londoni Thames and Hudson 1979-ben kiadott *Le monde juif – Histoire et civilisation juive* című kötetére hivatkozva,

a zsidó vallás gyökereit a mezopotámiai, mindenekelelt a sumér vallásban jelöli meg, majd a 12. oldalon a következőket írja: „Ugyancsak a legújabb régészeti leletek azt tanúsítják, hogy az Ószövetség gyökerei a világ és az ember teremtéséről szóló sumér legendákba és mítoszokba nyúlnak vissza..., amelyeket később, kb. 1300 év múltán, amikor a zsidók Mezopotámiából Kánaán földjére települtek, az ott élő népek hatására elfelejtettek, majd „Isten választott népének” kiáltották ki magukat. A mezopotámiai hatások feledésbe merülését meggyorsították az ókori héber klérus tagjai, hogy a maguk befolyását erősítsék, főként a héberek babiloni rabsága (i.e. 586–539) után”. Kérdésemre, hogy a papok ekkor követték-e el azt a csúsztatást, amellyel megfordították Noé három fiának születési időrendjét, a legkisebb Sze-met téve meg elsőszülöttnek, a professzor mosolyogva azt válaszolta, hogy ő csupán a szefardim szájhagyományt idézte. Ekkor tudtam meg, hogy ősei a XV. században menekültek el Spanyolországból az inkvizíció üldözése elől. Studenica professzor még hozzáfűzte, hogy már a XIII. században sok zsidó talált menedékre a Balkánon Bulgáriában, amikor Lengyelországból és Magyarországról kellett menekülniük a zsidóüldözési hullám miatt. (Persze ezek az adatok is hiányoznak az internetről!) És ide még egy megjegyzés kívánkozik. Ha az internet-korszakban nevelkedő ifjú recensensünk a szószármaztatás ingoványába téved, és nem csupán a „tudomány mai állása szerint” veszi figyelembe az adatokat, előbb-utóbb észre kell vennie, hogy ennek a tudományágnak a vívmányai sem állandóak, hogy ami tegnap még helytálló volt, ma már elévült, s hogy a tudomány „mai állásának” ugyanez lesz a kikerülhetetlen végzete. Ennyit az általa kifogásolt héber, germán, trák stb. szószármaztatásokról. Az indoeurópaiak eredetét és őshazáját illetően ez a megállapítás fokozottan érvényes. Ha egy ilyen tehetséges egyetemi hallgató még legalább öt-hat idegen nyelvet elsajátít (vagy legalább valamennyire megismer), arra is rá kell majd döbbsennie, hogy valamikor a finn-ugoroknak is találkozni-

uk kellett az indoeurópaiakkal (lásd német *Wasser*, szláv *voda*, magyar *víz*, finn *vesi/vede* stb.), hogy az albán az egyetlen indoeurópai nyelv, amelyben a „szem” jelentésű *sy* (hátrózott alakban *syri/sym*) a finnugor nyelvek – magyar *szem*, finn *silmä*, vogul/osztják *sin/sim*, lapp *tshuotte* stb. – azonos jelentésű szavaihoz kapcsolódik, sőt, az albán nyelvben megvan a magyar és a finn *kap*, illetve *kaappa*-szónak szemantikailag is megfelelő *kap* ige. Nos, fiatalember, tessék az internetről olyan „korszerű” indoeurópai eredetelméletet levalászni, amelyik ezekre a lényegtelen (és az interneten bajosan ismert) apróságokra is magyarázatot ad! És ugyan mit tud arról az internet, hogy pl. a mordvin nyelvben a birtokos névmás az egyes szám első három személyében *mon, ton, son*?

Természetesen arról sem illene volna megfeledkeznie, hogy az internet korántsem valamilyen *Deus ex machina*, hanem csupán *az és amnyi található meg rajta, amit és amennyit rávisznek*. Nem ismeri az internet a XII. századi Tzetzész bizánci író *Theogonia* című verses művét sem, sőt Michel Sakellariou görög régész idézett, francia nyelvű monográfiáját sem, amelyben részletesen foglalkozik a *derwiopes*(sic!)-*dryopes* etnikummal és az indoeurópai vándorlás hullámaival is. De hiányzik az internetről a *Szuidasz/Szudasz* bizánci lexikon ismertetése vagy Illyricum római provincia közigazgatási szervezete is, ami egyértelműen emléket állít ennek az etnikumnak a *Deruiopia* helynévben. A görögök valóban a főníciaiak betűírását vették át, de kiegészítették magánhangzóikkal, ezzel cserélve fel nehézkes (87 szótagjelből álló), korábbi lineáris-B írásukat. Tehát a teljes betűírás végső soron a görögök érdeme. H. Zebitsch egyébként azért érdemel figyelmet, mert a lineáris-A írást nem görög, hanem egy pelazg/pelaszta agglutináló nyelv emlékének tekinti. A recensens rendkívül magas követelményeket támaszt a szerzővel szemben bibliográfiai adatait és a monográfiában felsorolt tényeket illetően. Szeretném látni, hogy pusztán a közölt bibliográfiára támaszkodva, a könyv három része közül melyiknek a teljes anyagá-

ból tudna még egy ilyen reménydús egyetemi hallgató is (internetes lespuskázás nélkül!) legalább megfelelt érdemjegyre levizsgázni egy félév (összesen 12 óra) előadásai után?

És ejtsünk néhány szót a csúsztatásokról és a félreinformációról is! A Balkáni Nyelvi Unió nevét *eredetileg franciául* fogalmazta meg Christian Sandfeld (Union Linguistique Balkanique), aztán oroszul *jazikovij sojuz* lett a neve. Az albán *bashkim* szó (egyik jelentése „közösség”) jobban tükrözi a nyelvészeti fogalom lényegét. Nem tudom, hol és mikor kedvelte meg a recensens a kissé hányatott szemantikai múlttra visszatekintő német *Bund* szót. Ugyan tessék már elővenni néhai Bakos István *Idegen szavak szótára* című hasznos művét. Az *unió* címszó magyarításai között a „szövetség” szót is megtalálja.

A sok kritikai észrevétel egyértelműen tanúsítja, hogy sem a recensens, sem hátszele nem turkológus. Sőt valószínű, hogy az utóbbi nem is kedveli Pálóczi Horváth Andrást. (En becsülöm, nemcsak felkészültsége, hanem emberi tartása és szerénysége miatt is.) De annyit mégis érdemes lenne megjegyezniük e kutató művéből, hogy a besenyő törzseknek (nemzetségeknél?) kivétel nélkül kettős nevük volt: az első név feltehetőleg a zászlóként használt lófarok színét, a második pedig a törzs által betöltött méltóságot jelölte. Így például a *Boru-Tolmaë* törzsi név második tagja nemcsak besenyő méltóságot jelölt, hanem két helységnévben is fennmaradt (Tolmács község Léva közelében és Brassó mellett mint a magyar korona szolgálatába szegődött besenyő határőrök emléke). Ugyanez mondható el a magyar Gyula és Harka méltóságról is. Ehhez persze el is kellene olvasni Pálóczi Horváth András fölényesen fitymált művét. (Hogy sem ő, sem az internet nem tud a besenyő *komenton* – „haditanács” jelentésű – szóról, ez még nem perdöntő bizonyíték arra, hogy a szó nem létezett.) Ugyanígy nem lehet egyetlen kézlegyintéssel és a „rosszemlékű” jelzővel elintézni Günter Reichenkron német kutatót sem. A dák nyelv rekonstruálására tett erőfeszítései valóban nem egyebek egy igen jól képzett etimológus

szellemi zsonglórmutatványainál. De ezért mégsem lehet figyelmen kívül hagyni négy kötetre tervezett monográfiájának (*Historische altromanische und lateinische Grammatik*) méreteiben és tartalmában egyaránt impozáns első kötetét a „vulgáris” latin különböző társadalmi és földrajzi változatairól, sem az albán nyelv *Z* hangjának eredetéről írt tanulmányait. Ezek értékeiből még az a körülmény sem von le semmit, hogy követi tanítómesterének, Ernst Gamillschegnek a román nyelv több, szimultán bölcsőjét hirdető *Kerngebiete*-elméletét. Schramm térképei a szerző (részben okkal vitatható) feltevéseit tükrözik a román őshaza földrajzi elhelyezkedéséről, de semmit sem közölnek a román bölcső nyugati határáról, mivel a német történész tudománya nem tudott megbirkózni az általa feltételezett őshazától sokkal távolabb fekvő, nyugati *Durmitor*, *Pirliator* és *Visiitor* (egyértelműen román eredetű) helynevekkel. (Erről a monográfiáról egyébként két recenziót is publikáltam, az elsőt a hőskorát élő *BUKSZ*-ban, a másodikat franciául a Nancyban megjelenő *Travaux de linguistique et de philologie* XXX (1992) kötetében. Ez sincs az Interneten!) Ezért – amit nem látunk, az nem is létezik megfontolásból – Schramm egyszerűen említést sem tesz ezekről a toponímiai adatokról, amelyek hosszas vlah (román) jelenlétről valának. Nagyvonalú „tudományos” megoldás, mint az *Eroberer und Eingessene* című monográfiájának számos, *Lokalbarbarsprache* címkéjű, se hal, se hús „etimológiája”. A monográfia „semmitmondó” térképei csupán a kötetben többször is hangsúlyozott célt szolgálják: a térség etnikai képének folyamatos változásait és a belső migrációt elősegítő „nagyhatalmak” kialakulását tükrözik. Ennél többre, a különböző elméletek „feltérképezésére” egész atlasz sem volna elegendő! A román eredet kérdése pedig – tetszik, nem tetszik a recensensnek és hátszelének – igenis *ókor-tudományi probléma* (vagy rejtély), aminek vitájába a két világháború között, sajnos, egyre több aktuális politikai töltetet gyúrtak bele a román és a magyar fél képviselői egyaránt. Természetesen a tudomány rovására. Az

erdélyi medence folyóneveit illetően Kniezsa István hatvan évvel ezelőtti eredményeit – még ha nincsenek is az interneten – ma sem lehet semmibe venni, de ehhez el kellene olvasni az *Ungarische Jahrbücher* 23. kötetében megjelent *Die Gewässernamen des östlichen Karpatenbeckens* című, terjedelmes és magvas tanulmányát. A korai román–szláv találkozások (mindössze két kölcsönszó!) inkább a dáko-román kontinuitási mítosz arzenáljába tartoznak, plauzibilis bizonyítékok nem támasztják alá. (A monográfia bibliográfiai jegyzeteiben ez a mű is szerepel. Persze ez sem oldalszámokkal. A hallgató vegye a fáradságot, hogy a megadott bibliográfiát teljes egészében elolvassa. Ebből többet tanul és hasznosabb ismereteket szerez, természetesen lényegesen nagyobb időráfordítással, mint a kényelmes és gyors internet-tesztjétékkel (ez utóbbi szeplőit, sőt májfoltjait a recenzió a beteg ló hagyományos címkép-hasonlataként tükrözi). Ami Norbert Boretzky monográfiáit illeti, ezek már harminc évvel ezelőtt sem voltak perdöntőek. A 80-as évek elején, amikor Pristinában megismertem és alkalammal volt személyesen beszélgetni vele az albán nyelv török jövevény-szavairól, ő már a balkáni cigány nyelvjárások és a román nyelvjárások közös szókincsével foglalkozott. A román *duşman* – „ellenség” jelentésű – szavának eredetét illetően csak annyit jegyzett meg, hogy szerinte a perzsa *dotsman* török reflexiója, és nagyon csodálkozott, amikor elmondtam neki, hogy a XIV. század első harmadában keltezett egyik velencei oklevél aláírói között már szerepel egy *Dushmani* nevű albán földesúr. A magyar *karácsony* és *város* szó etimológiáját illetően sem szabad kizárólag az internetre vagy a közelebről ismert kollegák véleményére hagyatkozni. Annál kevésbé, mivel a délszláv *kračun* jelentése „törés”, az első balkáni keresztények pedig feltehetőleg nem ezzel a szláv szóval jelölték a *téli napforduló* számukra kétségtelenül jelentős ősi ünnepét (amit a déli félteke indiánjai még ma is a nyári napfordulón – lásd *Intiraymi* – ülnek meg).

Arra az észrevételére, hogy a „nyelvek nem egyszerűsödnek, hanem változnak”, csak egy megjegyzés

kívánczik ide: éppen az albán, a román és a macedón főnévragozásának egyszerűsödése (az első kettőben a genitívus és a datívus egybeesése) tette szükségessé a második artikulációs rendszer kialakítását, illetve (mindháromban) a személynévmás tárgy-és részeshatározó esete hangsúlytalan (enklitikus) alakjainak kötelező használatát a mondat határozott alakú tárgya és részeshatározója előtt. De ehhez nem elég az internet gombjait nyomogatni, hanem alaposan el kellene sajátítani az adott nyelveket. És figyelmesebben olvasva a monográfiában tett megjegyzésemet, kiderül, hogy én nem általában a macedón nyelvről szóló irodalom hiányát rótam fel, hanem a nyelvet legalapossabban ismerő macedón szerzők írásait hiányoltam. Azóta, örömmelre, megjelent Blazse Koneszki *Gramatika na makedonskiot jazik* című, hatodfélszáz oldalas, hézagpótló műve. Recenzensünk csak diplomája megszerzése után dőbben majd rá, hogy az igazi kemény tanulás az egyetem padjai után kezdődik, és tart évtizedeken át, a delikvens haláláig. (A modern kínai nyelv például az egyszerűsödésnek olyan szintjére jutott, hogy már a XVIII–XIX. századfordulón erőteljes, ellentétes irányú fejlődésnek indult. Tessék megnézni, hogy az egy-két kandzsiból álló szavak mellett egyre több hat-nyolc, sőt még több gyökszó szükséges például a modern kor fogalmainak kifejezésére, az egykor oly egyszerű kínai mondatban „bonyolódásáról” nem is beszélve.)

A *szubsztrátum* kérdésében a recenzens (és hátszele is) meglehetősen zavaros eszmefuttatásba bocsátkozik. Szemléletmást nincsenek tisztában ennek a fogalomnak a lényegével. Szemben Vékony naiv elképzelésével, Norbert Jokl – igen, őt feltétlenül meg kell említeni! – egyértelműen leszögezte, hogy az albán nyelv már beszélt nyelv volt, a hátravetett artikulussal együtt, amikor a Kr.e. III–II. században őseik először találkozhattak a rómaiakkal és a latin nyelvvel. Hermann József pedig (erre miért nem hivatkozik a recenzens?) hangsúlyozta, hogy a latin nyelvben a III–IV. században már nem volt semleges nem, tehát az albánok latin

jövevényszavaik első rétegét csak ennél korábban vehették át semleges nemű főnevekként. Vékony román „eredetelmélete” nem csak a „nagy karp birodalom” feltételezése miatt sántít, amit fentebb említett SMS-ében még harcosan védelmébe vett, pedig csak a „Kárpátok génusza”, Boirebista-Ceaușescu három évezreden átívelő monumentális hatalmi ívét volt hivatott „dokumentálni”... szánalmasan. A szóvégi (hátravetett) artikulusból beletörnek a recenzens csikófogai és műzsájának protézise is. Vittore Pisani számos monográfiája vagy nincs az interneten, vagy olaszul is kellene tudni megértésükhöz. Vagy tessék van Windeckens ó-örömi nyelvtenát elővenni. (Ez is franciául íródott.) És a bolgár szakirodalom sem merül ki az elmarasztalt Vladimir Georgiev monográfiákkal, sőt Uram bocsáss! az oroszul megjelent művek sem érdemelnek kevesebb figyelmet, a szerb hagiográfiáról nem is szólva. Ezek a művek (pl. az orosz A. V. Desznickaja számos tanulmánya az albán nyelv szláv jövevényszavairól) is arról tanúskodnak, hogy a szláv–albán kapcsolatok sokkal későbbi keletűek, hogy pl. a román egyházi nyelv csak a hosszas bolgár–vlah szimbiózis évszázadaiban szlávosodott el (bár a román ortodox egyház nem a XVIII. században, hanem már a XIV. században elszakadt az ochridi érsektől!). Szóval, kedves Simon Zsolt, még nagyon sokat, néhány évtizeden át kell tanulnia ahhoz, hogy ilyen nagy fába vágja a fejszéjét. És nem árt megjegyeznie, hogy az internet csak praktikus mankó, ami elősegíti és meggyorsítja ugyan a járt tanulás folyamatát, de elodázhathatja a saját lábra állást. Nem véletlen, hogy adataiból csupán az a semmitmondó frázis szűrhető le, hogy „a hátravetett artikulust minden nyelv maga alakította ki”. De a szóban forgó balkáni nyelvek ugyan miért tették éppen hátra? Vagy a mai macedón nyelv milyen perverzítástól vezérelve tért vissza az ókori (deiktikus elemet is tartalmazó) hármas morféma használatára? (És a recenzens úperzsza példáit ugyan melyik nyelvjárásból idézi? A pastuból, a beludzsból vagy talán éppen a kurdból, avagy a pastu

valamelyik helyi változatából?) Nos, reménydús discipulus, erre milyen választ ad az internet? Íme, az a bizonyos elektronikus mankó, aminek használatától elkényelmesedve a XXI. század neveltje talán még az önálló gondolkodásról is leszokik, nemcsak a saját lábra állásról. Például az albán „vas” jelentésű *hekur* szavának számoztatását még ma sem sikerült megnyugtatóan tisztázni. A görög *ankyra* „horgony” jelentésű szavából származtatni már az albán szó hangalakja miatt is bajos, még ha maga Norbert Jokl fogalmazta is meg ezt a feltevést, sőt ennél jobbat az albán szószámoztatás terén marandót alkotó Eqrem Çabej (nem Shaban Demiraj, aki viszont az albán történelmi nyelvten területén jeleskedett és jeleskedik még súlyos autóbalesete után is) sem tud mondani róla. A kiváló osztrák albanológusnak, sajnos, nem jutott eszébe, hogy abban a korban, amikor az albánok ősei ezt az ógörög szót átvehették volna, a vas még olyan drága és ritka fém volt, hogy a takarékos görög hajósok bajosan csináltak horgonyt belőle, ami igen rövid életű lett volna a tenger sós vizében. (Amikor az olcsó bronz ráadásul még nagyobb fajsúlyú is!) Igen, a vasat az ókori népek annyira becsülték, hogy pl. az etruszkok külön engedély nélkül (az első ismert antik *laissez-passer* vagy *propuszk!*) még egy lélekvesztőt sem engedtek a „vasszíget” közelébe, sőt fegyvereseik minden szószaporítás nélkül felkoncolták azokat, akik betolakodni merészelték. A dák *tara-bostes* réteg vasból kalapált kelta kardját az aranyból is többre becsülték. A latin *ferrum* szava kétségtelenül sémi eredetű. Az albán szó számoztatását illetően viszont várjuk meg, amíg többek között a föníciai (sémi) nyelv ‘vas’ jelentésű szava is előkerül.

Ami pedig az általa (és hátszele által) annyira lenézett fordítást (a jelen esetben műfordítást!) illeti, ám tessék megpróbálni valamelyik angol vagy német klasszikus magyarul még ki nem adott írását lefordítani. Ez feltétlenül jótékony hatást gyakorolna az ifjú recenzens magyar nyelvi továbbképzésére is. Gáldi László, a kiváló romanista két lábon járó

nyelv- és irodalomtudományi szaklelkön volt, lexikális tudása még Szemerényi Oszvald sokoldalúságával is vetekedett (ez utóbbinak szanszkrit és óperzsa órai is élményszámba mentek.) Ettől függetlenül Gáldi nem tartotta lealacsonyítónak a műfordítást, amit többek között több román klasszikus maradó értékű műveinek magyarra ültetésével, sőt a Kék Duna keringő szövegének énekelhető, verses fordításával is tanúsított. E sorok írója a Kremlben elrendelt, közel másfél évtizedes „albán szilencium” alatt (bocsánat a mielőbb a feledés homályába burkolandó előző rendszerre tett újabb subjektív megjegyzésért!) műfordításokat készített, közel hétezer oldalt, zömét a finn irodalomból. A recenzens is szerezhetne hasznos szakmai ismereteket például az ó-egyiptomi, a hettita, az etruszk, a szikán, a római, sőt akár a középkori keresztény és arab-török kor társadalmáról, életéről, ha az internet helyett pl. a nemzetközi klasszikussá vált finn Mika Waltari *Szinuhe, Turms a halhatatlan, Az emberiség ellenségei, Johannes ifjúsága, Mikael* vagy *Mikael Hakim* című regényét is olvasgatná. Ezekről a monumentális történelmi regényekről az adott korok nemzetközileg elismert szakértői nyilatkoztak méltató hangnemben. Elolvasni is szép teljesítmény. Képzelve el, mennyi időt és még mi egyéb apróságot igényelt átültetésük a megfelelő színvonalú magyar nyelvre. Mindenesetre a Finn Irodalomtudományi Társaság a fordító levelező tagsággal jutalmazta még 1986-ban, amivel mindmáig vajmi kevés külföldit ismertek el Helsinkiben. A fordító pedig ezt a jutalmat a *Kalevala* nemzeti eposz két énekének albánra ültetésével köszönte meg. Ki is adták... Egyébként ez volt az első közvetlen műfordítás finn-ről albánra. (Azóta hosszú évek költséges befektetéseivel képeztek ki egy albán műfordítónót Liljana Verdha személyében, aki most Helsinkiben verítékezik a teljes *Kalevala* – 52 ének! – albánra fordításával.) Szóval ennyit az annyira lebecsült műfordításról. De ilyen próbálkozáshoz a recenzensnek mindekelőtt magyar szókinccsén, mondat szerkezetin és stílusán kellene ja-

vítania, legalább a magyar klasszikusok halhatatlan művein csiszolgtatva anyanyelvét. Nem tudom, az érettségi vizsgán magyar nyelv és irodalom terén milyen eredményt ért el, de cikkéből (*Besprechung*) úgy tűnik, hogy néhány év alatt meglepően sokat felejtett. Az internet-összkomfort, sajnos, ennek karbantartására sem terjeszthető ki...

Akár borívó a recenzens, akár a jó bajor sörré szokott rá, szívleljen meg egy jó tanácsot a nyelvtudománytól igen távol eső másik diszciplína területéről. Annál is inkább, mert már Homérosz korában tudták, hogy a bornak sok időre van szüksége, amíg nemes nedűvé érik. Idő előtt fogyasztva – a magyar borász szavaival élve – kinyílik tőle zsebünkben a bicska, és kellemetlenül savanyú marad a szájjunk. És mielőtt ilyen, zömében internet-tollakból és sértő megjegyzésekből álló, újabb „nem öncélú” recenzió megírására vállalkoznánk, előbb tegyen le az asztalra legalább száz cikket, tanulmányt és előadást – a magyaron kívül legalább négy idegen nyelven.

SCHÜTZ ISTVÁN

A magyar von Däniken és a nyelvtudomány

Tisztelt Schütz úr!

1. Amidőn könyvének 27. oldalára érkeztem, ahol Ön azt állítja, a görög Atlasz titán, az Atlasz-hegység és Atlantisz neve *aszték* istennevekkel együtt egy közös **atl-* „víz” tőből származik, ahhoz a klasszikus dilemmához érkeztem, hogy leálljon-e egy tudományos képzésben részesülő ember vitatkozni Erich von Däniken-nel, vagy ne? Én úgy vélem, ez erkölcsi kötelesség, még ha szélmalomharc is. Elvégre von Däniken könyvei, akárcsak az Önéi, sokkal nagyobb számban fogynak, mint a tudományos kézikönyvek. Én ennek megfelelően megadtam egy szakmai vita lehetőségét, amely elől Ön egy anekdotázó, személyeskedő, kioktató

modorú „válasszal” tért ki (a bicskáját pedig nyugodtan becsukhatja). Nem lep meg, hogy Ön is azok közé tartozik, akik az egyetemi hallgatókat nem tekintik vitapartnernek, hiszen már könyve előszavából, illetve válaszból is süt, mennyire megveti leendő kollégáit. Ez logikus, hiszen könnyebb erre való hivatkozással félresöpörni a kritikát, mint cáfolatára érdemi választ adni, netán az általa hivatkozott szakirodalmat elolvasni. Személyeskedésében odáig ragadtatta magát, hogy pozitív, elismerő megjegyzéseimet is kiforgatja, mondván, el se olvastam a vonatkozó részeket. Erre az abszurd logikára a válasz már nem az én szakterületem.¹

2. Felhívnám szíves figyelmét arra, hogy bár Ön rögeszmésen ragaszkodik ahhoz, hogy kizárólagos forrásom az internet volt, 94 lábjegyzetem közül egyetlenegyben van internetes hivatkozás (az *Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*, amelynek szerkesztői többek között Jeremy Black, az oxfordi egyetem sumer specialista-ja és Zólyomi Gábor, az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékének vezetője). Az internet folyamatos emlegetésével („internetes lepipuskázás”) azt a téves látszatot kívánja kelteni, mintha onnan dolgoztam volna. *Allítása egyszerűen hamis*. A maradék 93 lábjegyzet nyomtatott tanulmányokat és könyveket tartalmaz, melyeket Ön nem ismer, nem használ – pedig kellett volna. Vajon a recenziómat olvasta-e?

S ha már rögeszme, egy szóval nem minősítettem az Ön műfordítói tevékenységét, hiába véli úgy, hogy lenézem, pusztán azt a tényt közöltem (94. jegyzet), hogy élete folyamán alapvetően műfordított, és nem tudományos problémákat oldott meg, amint azt önmaga is bevallja könyve 8. oldalán („aztán évekig egyetlen sort sem publikáltam”). S bár személy szerint kedvelem a történelmi regényeket, Önnel és tanácsával ellentétben szakirodalomból kívánok tájékozódni tudományos kérdésekben, nem regényekből.

További kényszerképzete, hogy Vékony Gábor régész ihletésére írtam recenziómat. Nyomatékosan leszögezem, hogy mi sem állt tőlem távolabb. Vékony úr nem tudott arról,

hogy ez a recenzió készül, s szerintem mind a mai napig nem is tud. Nem javasoltam társszerzőnek sem (tőlem azt választ, akit akar), de végképp nem védtem lépten-nyomon (csupán arra utaltam, hogy Vékony politikai nézeteinek semmi köze tudományos kérdésekhez, ld. még lentebb). Sőt. Ha elolvasta volna recenziómat, találkoztok volna a 32. és 70. jegyzettel (vö. még recenzióm 25. old.), melyekből kiderül: Vékony téziseit magam is elutasítom (mint bármely nyelvész). Olvasta a recenzióm? Amúgy magánvitájukat rendezzék maguk között, ahhoz nekem semmi közöm. Az vigasztal mindössze, hogy a néhai Alföldi András, hazánk nemzetközi hírű régésze (akinek a nevét Ön nem tudja helyesen leírni, ld. a recenzióm 4. jegyzetét) pályafutását szintén recenzióval kezdte, s a recenziált könyv szerzője mindvégig azt hitte, hogy egy reá fenekedő kollégája írta álnéven. Ön egyszerűen nem hiszi el, hogy akad egyetemen hallgató, aki olvas idegen nyelveken, rendelkezik szakirodalmi ismeretekkel. Ezért talál ki nekem mentort.

3. Továbbra se értem, mi köze van egy tudományos munkának a múlt rendszerhez, az EU-hoz vagy Verheugen úrhoz (a Big Brotherről meg különféle globalizációs-kozmopolita kirohanásokról nem is beszélve). A *Népszabadság*-riportot nem olvastam, csak most, hogy felhívta rá a figyelmem, s szerintem meglehetősen kevés köze van ennek s az Ön életrajzának az Ön könyve színvonalához. Ez egyszerű porhintés, eltereli a figyelmet a szakmai részről. Az engem nem érdekel, hogy megtörték-e az Ön karrierjét vagy sem, az sem, mi a véleménye a múlt rendszerről, mint ahogy az sem, van-e felesége, vagy járt-e már az Antarktiszon. *Engem mindössze az érdekel, hogy tudományosnak szánt állításait tudja-e bizonyítani vagy sem.* A politikának ehhez semmi köze. Sőt, Schütz úr, szerintem egy tudományos könyvnek ne legyen politikai üzenete se. Tudományos üzenete legyen.²

4. Azt írja, „Nem tudom, a BUKSZ olvasótáborában hányan tudják felfogni, miért kell pl. szóvá tenni, hogyan írják át magyarra pl. *Al-Masz'udi* nevét (NB neves arabis-

ta névrokona, Simon Róbert sem IPA jelet alkalmazott az arab laringális zárhang jelölésére), sőt a szogd -t többes jel sem köti le a lap mégoly vájt fülű olvasóinak a figyelmét sem. Ugyanez a többesjel található egyébként a romániai *Galați* dunai kikötőváros nevében is, ami a komán *galat/kalet* 'várak, erősségek' (többes!) névből származik (...) Ez a tény persze nem található meg az interneten!“. Mindenekelőtt, Önnel ellentétben, én nem venném a bátorságot, hogy lenézzem a BUKSZ olvasóit. És milyen morálra vall arra építeni, hogy úgyse tudják, úgyse érdekli őket, akkor mindegy is nekik?! S miért kell ezt szóvá tenni? Azért, mert a nyelvészek, Önnel ellentétben (könyve 25-26. old., vö. recenzióm 69. jegyzet), nem írásjeleket hasonlítanak össze, hanem fonémákat. Továbbá azért, hogy elkerüljük az Ön gyakorlatát: mert az Ön által ideirt arab név nem létezik, csak al-Mas'ūdī, amelyből egy hozzáértő ki tudja olvasni, hogy

1 ■ Pozitív megjegyzéseim (recenzióm 19. és 25. old.) az albán-román kapcsolatok leírására és a késő középkori történelemre vonatkoztak. Nyelvészeti és történelmi kézikönyvekből mindkét rész különösebb fáradtság nélkül összeállítható.

2 ■ Az összeesküvés-elméletéhez még annyit, hogy feltételezésével ellentétben nem a BUKSZ kínálta fel nekem a lehetőséget, hanem én kerestem meg a szerkesztőséget a kész kéziratral, amely a megfelelő megfontolás után annak közlése mellett döntött.

3 ■ Ez még kézikönyvekben is olvasható: Stephan und Nandy Ronart: *Lexikon der Arabischen Welt. Ein historisch-politisches Nachschlagewerk*. Artemis, Zürich und München, 1972. 484-485. és 731-732. old.

4 ■ Hans Wehr: *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1958³. 374. old.

5 ■ Idézett kiváló névrokonom az ún. tudományos átírást szokta alkalmazni – mint én most –, amint ezt minden munkájában kifejti. A geográfus neve precízen *al-Idrisi*.

6 ■ Wehr: *i. m.* 701. old.

7 ■ Kiss Lajos: *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára*. Akadémiai, Bp., 1988⁴. 492. old. Erdélyben ugyancsak számos azonos hangzású helynév található, ami szintén a kun eredet ellen szól.

8 ■ Ajánlom figyelmébe Nádasdy Ádám e tárgyban írott rövid, de annál megszívlelendőbb esszéjét: „Egyszerű” és „bonyolult” a nyelvekben. In: uő. – Kálmán László: *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris, Bp., 1999. 132-133. old.

9 ■ Apropos, kandzsi: azt azért nem árt tudni, hogy ez egy japán szó a japán írás kínai jegyeire, ld. Masayoshi Shibatani: *Japanese*. In: Bernard Comrie (ed.): *The Major Languages of East and South-East Asia*. Routledge, London, 1990² 130. old.

az illető szerző °Abdallāh Ibn Mas'ūd, a Próféta egy neves kísérorjének sarja,³ s hogy a család ősenek neve annyit tesz: „szerencsés” (*mas'ūd*).⁴ Schütz úr „átírása” halandzsa. Ön átírásában valóban glottális zárhangot jelölt, csakhogy e szóban °ayn van, ami zöngés faringális réshang. Ez két külön fonéma az arab nyelvben. Hogy megvilágítsam: bizonyára rossz néven venné, ha Schütz úrnak szólítanák.⁵ Téved akkor is, amikor azt állítja, hogy a szogd és a kun szóban szereplő -t ugyanaz: a kun szó ugyanis, ha létezik egyáltalán, arab kölcsönzó (*qaʕat* „erőd, vár”), ahol a t (tā marbūta) a nőnem jele, nem a többes számé. A qaʕat szó esetében ugyanis ún. tört többesszámot használ a klasszikus arab nyelv: *qilāʕ*, illetve *qulūʕ*.⁶ Az Ön állítólagos „ténye” még jó, hogy nincs az interneten, mert nem tény, hanem tévedés (mit keresne amúgy egy szogd, azaz iráni, tehát indoeurópai eredetű rag a kunban, egy török nyelvben?). Mindamellet felhívnám arra a figyelmet, hogy e helynév etimológiája tisztázatlan, ám nem kizárt a szláv személynévi eredet.⁷

5. Ejtsünk néhány szót az én állítólagos tévedéseimről. Válaszában hosszan értekezik a *maurovlakhoz* szóról, amiről én egy betűt se ejtettem, tehát nem tudom, hol tévedhettem. Azt is hosszasan fejtegeti, hogy a kun a kománok magyar elnevezése. De akkor miért nem ezt használta a könyvében? Pontosan erre kérdeztem recenzióm 80. jegyzetében. Olvasta Ön a recenziómat?

6. Szomorúan tapasztaltam, hogy Ön nincsen tisztában néhány nyelvészeti alapfogalommal. Schütz úr, mondja már meg nekem, hogy mihez képest egyszerűbb az egyik nyelv, mint a másik? Milyen objektív kritériumokat tudna felállítani?⁸ Például a macedón bonyolult, mert perverz?⁹ De nemcsak perverz nyelvek vannak, hanem mocsárba süppedő tudományok is:

„Ha az internet-korszakban nevelkedő ifjú recenzensünk a szószármaztatás ingoványába téved, és nem csupán a »tudomány mai állása szerint« veszi figyelembe az adatokat, előbb-utóbb észre kell vennie, hogy ennek a tudományágnak a vívmányai

sem állandóak, hogy ami tegnap még helytálló volt, ma már elévült, s hogy a tudomány »mai állásának« ugyanez lesz a kikerülhetetlen végzete. Ennyit az általa kifogásolt héber, germán, trák stb. szószármaztatásokról.” Mindenekelőtt a történeti nyelvészet mint megbecsült tudományág nevében kikérem magamnak az olyan dehonosztáló megjegyzéseket, mint „ingovány”! Aki azték és görög szavakat tart rokonnak, az ne minősítse a nyelvészetet! Annak ingovány, aki nek teljességgel ismeretlen a történeti nyelvészet módszertana, s annak, aki nem tud különbséget tenni tudomány és áltudomány között. Elárum Önnek, hogy a hangtörvények révén már-már természettudományos eszköz áll a nyelvészek rendelkezésére egy adott szó eredetének megállapításához. Nem véletlen, hogy a tudomány megszületését jelentő etimológiák közelednek a két-száz éves korhoz. Ennyit a máról meg a holnapról. Az ismeretek folyamatos felhalmozódása és változása azonban nem jogosít fel senkit arra, hogy bizonyítottan téves, meghaladott etimológiákat, valamint áltudományos téveszméket terjesszen egy egyetemi tankönyvnek szánt munkában, amint azt Ön tette.

7. Önnek bármilyen nyelvészet – s így az indogermanisztika vagy épp az albán nyelv története – továbbra is vakítóan fehér folt: „Ha egy ilyen *tehetséges egyetemi hallgató* [kiemelés tőlem – S. Zs.] még legalább 5-6 idegen nyelvet elsajátít (vagy legalább valamennyire megismer), arra is rá kell majd döbönnie, hogy valamikor a finn-ugoroknak is találkozniok kellett az indoeurópaiakkal (lásd német *Wasser*, szláv *voda*, magyar *víz*, finn *vesi/vede-* stb.), hogy az albán az egyetlen indoeurópai nyelv, amelyben a 'szem' jelentésű *sy* (határozott alakban *syri/sym*) a finnugor nyelvek – magyar *szem*, finn *silmä*, vogul/osztják *sin/sim*, lapp *tshuotte* stb. – azonos jelentésű szavaihoz kapcsolódik, sőt az albán nyelvben megvan a magyar és a finn *kap*, illetve *kaappa-* szónak szemantikailag is megfelelő *kap* ige. Nos, fiatalember, tessék az internetről olyan »korszerű« indoeurópai eredetelméletet levadászni, amelyik ezekre a lényegtelen

(és az interneten bajosan ismert) apróságokra is magyarázatot ad! És ugyan mit tud arról az internet, hogy például a mordvin nyelvben a birtoikos névmás az egyes szám első három személyében *mon, ton, son?*” Elárulom, hogy nem kell az internetig elmennie, Schütz úr, elég, ha felüti a recenzíomat. Ha kicsit is értene az indogermanisztikához, tudná, hogy a feltételezett uráli/finnugor-indoeurópai kapcsolatok az egyik legfontosabb érve a Gimbutas-Mallory-féle sztyepei őshazaelméletnek, amely elméletre magam is utaltam (20. old.) – csak éppen Önnek ez az elmélet nem mond semmit.¹⁰ Am a felhozott példái egyszerűen képtelenségek. Az albán *sy* egy indoeurópai **(h₃)ok^w-ih₁* „szem” teljesen szabályos fejleménye, ahol az /s/ nem eredeti **/s/-re* megy vissza, hanem a **/k^w/ fonéma reflexe*.¹¹ Ismeri Ön az albán nyelv történetét? A magyar szó ősenek, az uráli **silmä* szónak¹² ehhez *szemmel láthatólag* az égvilágon semmi köze. Ugyanez vonatkozik az albán *kap* szóra is, amely egy indoeurópai **kap-/*keh₂p-* töre megy vissza,¹³ amely azonban hangutánzó, akárcsak a magyar szó és állítólagos finn megfelelőjének ősei.¹⁴ Hangutánzó szavakkal érthető okokból semmit sem lehet bizonyítani (a német és a magyar macska is azt mondja, hogy *miau*, mégsem rokon a német és a magyar nyelv). Lehet, hogy nem csupán Mika Waltariból kellene tájékozódni? A mordvin névmásokról pedig mindenki egybehangzóan azt állítja, hogy mordvin névmások. S Ön?

A nyelvsvözettség megfelelője nem Bund, hanem *Sprachbund*, amelyet 1928-ban alkotott meg német nyelven Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj herceg,¹⁵ kora legnagyobb nyelvésze, megkülönböztetendő a nyelvsvözetéseket a nyelvcsaládoktól. Kristian Sandfeld ezt egyszerűen franciára fordította („l'unité linguistique des Balkans”),¹⁶ mivel franciául írta a művét, két évvel később. Az angol-szász szakirodalomban mindmáig gyakorta a német alak használatos mint terminus technicus. Mellesleg, műfordító úr, ha Ön beszél magyarul, tudja mi a különbség az anyanyelvében unió és szövetség között

(és nem szorul egy szótár magyarázataira).

„A *szubsztrátum* kérdésében a recenzens (és hátszele is) meglehetősen zavaros eszmefuttatásba bocsátkozik. Szemlélatomást nincsenek is tisztában ennek a fogalomnak a lényegével.” Nyilvánvalóan az zavaros, hogy rámutattam: anélkül ír hosszasan a szubsztrátumokról, hogy egy árva szóval kimutatta volna meglétüket (vö. recenzíóm 25. old.). S hátszélnek idéztem Herman József nemzetközi hírű vulgárlatinistánkat, akire olykor még Schütz úr is hivatkozik, aki hosszasan érvelve általában véve óvatosságra int a szubsztrátumok

10 ■ Vö.: James P. Mallory: *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. Thames and Hudson, London, 1989. 145–151., küll. 147–149. old. Ha e kapcsolatok kérdése érdekli, a legújabb, teljességre törekvő tanulmány: Jorma Koivulehto: *Frühe Kontakte zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum*. In: Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (Hrsg.): *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg, Winter, 2003. 279–318. old.

11 ■ Bardhyl Demiraj: *Albanische Etymologie. Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz*. Rodopi, Amsterdam–Atlanta, 1997. 356–357. old. A hangtörvényhez uo. 64. old.

12 ■ Benkó Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Akadémiai, Bp., 1993–1995. II. 1412. old.

13 ■ Demiraj: *i. m.* 212–213. old. Helmut Rix: *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Reichert, Wiesbaden, 1988. 307. old.

14 ■ Benkó: *i. m.* I. 684–685. old. A finn szavak problematikáját ld. uo. Még az oszmán-törökből is *kap-* a „megragad, elvesz” ige töve. Talán az oszmán-törökök őselvel is összefutottak az ősiindogermánok?

15 ■ L. német nyelvű felszólalását: C. de Boer, J. van Ginneken, A. G. van Hamel (eds.): *Actes du Premier Congrès de Linguistes tenu à La Haye du 10–15 Avril 1928*. Sijthoff, Leiden, 1928. 17–18. old.

16 ■ Kristian Sandfeld: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Klincksieck, Paris, 1930. 214. old.

17 ■ Shaban Demiraj: *Historische Grammatik der albanischen Sprache*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1993. 120–141. old.

18 ■ Rüdiger Schmitt: *Grammatik des Klassisch-Armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck, 1981. 119–120. old.

19 ■ Vö.: Günter Neumann: *Phrygisch und Griechisch*. Wien, 1988 (SbÖAW 499) és James Clackson: *The Linguistic Relationship between Armenian and Greek*. Blackwell, Oxford, 1994.

20 ■ Antoine Meillet: *Études de linguistique et de philologie arméniennes I. Recherches sur la syntaxe comparée de l'Arménien*. Lisbonne, Imprensa Nacional de Lisboa, 1962. 6. old.

kérdésében (recenzióm 68. jegyzete). Olvasta a recenziómat?

A hátravetett névelőnél érdemes egy keveset elidőzni, ugyanis az albán és az örmény jelenséget egymástól tartalmi, földrajzi és genetikai szakadékok választják el. Az albánban egy indoeurópai mutató névmás (**so-* ~ **to-*) grammatikalizálódott.¹⁷ A klasszikus örményben ezzel szemben *különféle* indoeurópai mutató névmások grammatikalizálódtak (-*s* <**k-*, -*d* <**to-*, -*n* <**no-*).¹⁸ Tehát már a folyamat sem azonos. Az örmény legközelebbi rokonaiban (amelyek közé azonban nem az albán tartozik, hanem az ógörög és a phryg¹⁹) viszont

21 ■ R. Schmitt-Brandt: *Einführung in die Indogermanistik*. Francke, Tübingen–Basel, 1998. 62. old. (UTB 1506).

22 ■ Ivo Hajnal: *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums*. In: Bammesberger – Vennemann: *i.m.* 117–146. old.

23 ■ Eric P. Hamp: *Evidence in Albanian*. In: Werner Winter (ed.): *Evidence for Laryngeals*. Mouton, The Hague, 1965. 130. old. A kérdéskör szakirodalmához Vladimir Orel: *Albanian Etymological Dictionary*. Brill, Leiden–Boston–Köln, 1998. 144. old.

24 ■ Vö. Fuentes Estañol, María-José: *Vocabulario fenicio*. K. n., Barcelona, 1980. 90. old.; J. Hofjizer, K. Jongeling: *Dictionary of North-West Semitic Inscriptions I*. Brill, Leiden–New York–Köln, 1996. 196. old.

25 ■ Ússön fel egy kézikönyvet, pl. Rüdiger Schmitt: *Compendium Linguarum Iranicarum*. Reichert, Wiesbaden, 1989. Ott részletes leírást talál arról (263–293., 327–335., 350–362. és 384–410. old), mekkorát tévedett.

26 ■ Bozorg Alavi – Heinrich F. J. Junker: *Persisch-Deutsches Wörterbuch*. Hueber, München, 1968. 25. és 285. old.

27 ■ Sakellariou elméletéhez recenzióm 21. old. és 26. jegyzet. A pelaszghoz az alapszakirodalom (kezdvé azzal, hogy létezett-e egyáltalán) José Luis García-Ramón: *Vorgriechische Sprachen*. DNP 12/2 (2002) col. 331–334. és D. A. Hester: „Pelasgian” – *A New Indo-European Language?* *Lingua* 13 (1965) 335–384. old.

28 ■ Kiss Lajos: *Erdély vízveleinek rétegződése*. In: Kovács László, Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi, Bp., 1997. 209. old.

29 ■ Recenzióm 26–27. old., és 82., 85. jegyzetek. Az albán *varosh* esetében annyiban kell pontosítanom recenziómat, hogy a közvetítő nyelv nem a török, hanem a szerbhorvát volt, a részletes érveléshez I. Norbert Jokl: *Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes*. *Ungarische Jahrbücher* 7 (1927) 54–56. old. E tanulmány végképp megcáfolja az Ön vélekedését, hogy a forrás egy nomád török népcsoport lett volna.

30 ■ Németh György: *A görög epigraphika*. In: Havas László, Tegye Imre (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba I*. Kossuth, Debrecen, 1998². 132. old.

teljesen más folyamat zajlott le, így joggal tételezhetjük fel, hogy a grammatikalizálódás az örmény önállósodása után zajlott le. Önállósodása viszont már Kis-Ázsiában történt, hiszen Hérodotosztól tudjuk, hogy ők a phrygok telepesei (VII. 73). Mindezt már A. Meillet is megállapította.²⁰ Ezért található a következő megállapítás egy indogermánisztikai tankönyvben: „Es gibt jedoch keinen Hinweis auf einen «suffigierten Artikel» in den Balkansprachen des Altertums.”²¹ Az se véletlen, hogy az ókori balkáni nyelvek areális kapcsolatainak most megszületett alapvetésében e kérdés a fentiek miatt fel sem merül.²² A hátravetett névelőt bizony minden nyelv maga alakította ki. Semmitmondó frázis? Önnek. A nyelvész munkája csak ilyenkor kezdődik. Ugyanis az egymástól független folyamatok mechanizmusainak összehasonlító vizsgálata igen sok eredménnyel kecsegtet.

Bár az albán *hekur* „vas” szó eredete valóban bizonytalan, előtagjában valószínűleg az indoeurópai **h₂eyo-* „érc” szó rejtőzik.²³ Erről nem tudván, Ön sokat sejtetően azt mondja, várjuk meg, amíg a föníciai szó előkerül. Rossz hírem van, előkerült (már réges-rég): *BRZL* (olvasata valószínűleg *barzel*). Sőt, ott áll recenzióm 15. jegyzetében. Olvasta a recenziómat?²⁴

Megkérdezi tőlem: „és a recensens úperzsa példáit ugyan melyik nyelvjárásból idézi? A pastuból, a beludzsból vagy talán éppen a kurdból, avagy a pastu valamelyik helyi változatából?” Emlékeztetném Önt arra, hogy a kurd, a beludz és pastu *nem úperzsa nyelvjárások, hanem önálló újírani nyelvek*.²⁵ Az általam a recenzióban használt alakok nem nyelvjárás alakok, hanem az ún. modern úperzsa (fárszi) nyelv alakjai, ami Irán hivatalos nyelve.²⁶ Schütz úr, én sem gondoltam volna az Ön helyében, hogy olyasvalaki is elolvassa az Ön könyvét, aki tanult fárszi nyelven. Önnek nem volt szerencséje. De mint mondtam, nem illendő az emberek tájékoztatására építeni.

8. Számos alkalommal tetten érhető, hogy Ön nem tudja felmérni, amit olvas, mennyit ér tudományos szempontból: ha valami ki van

nyomtatva, attól még nem biztos, hogy igaz is. Talán meg kellene vizsgálnia az érvrendszereket – amit meg tudna tenni, ha ismerné a módszertanát. Így fel tudná mérni Sakellariou elméletének és az „agglutináló” „pelaszg”-elméletnek a súlyát. Javasolom, e kérdésekhez olvassa el az általam hivatkozott szakmunkákat.²⁷ Egyetlen könyv elolvasása még nem jelenti, hogy a kérdéstről megfelelő ismereteket szereztünk. Azért is célszerű átolvasni egy adott kérdés teljes szakirodalmát (különösen azt, amire egy recensens hivatkozik), mert így például kiderül, hogy a folyónevek kérdésében az általam hivatkozott (pl. 39. jegyzet) munka alapja bizony Kniezsa I. könyve, csak épp kiegészítve az azóta eltelt évtizedek eredményeivel.²⁸ A *város* és *karácsony* szavak problematikájára is azt javaslom, hogy olvassa el a recenzióban idézett szakmunkákat²⁹ – bár Ön csak a karácsony és az indiánok közötti mélyreható kapcsolatról olvasgat (von Däniken-szindróma). A *duşman* kérdésében meggyőzőnek tűnő érveléssel állt elő végre (miért csak most?) – csakhogy egyfelől mindenemű hivatkozás nélkül, így az oklevélről szóló állítása nem ellenőrizhető; másfelől sajnos minden török nyelvben /ü/ áll a szóban, s míg meg nem válaszolják, hogyan lesz ebből /u/, addig e kérdésnek nyitva kell maradnia. Olyan kérdés is van, amelyhez antik auctorokat kell olvasni. A *deurioposok* neve több – romlott – formában maradt fenn, ám célszerű minél korábbi említésüket alapul venni: jelesül Strabónt (7.7.8-9), aki mintegy ezer évvel megelőzte a bizánci munkákat, következésképp őneki kell igazat adni ilyen kérdésekben – így magam is rá hivatkoztam recenziómban (25. old.). Nem olvasta a recenziómat?

9. Néhány apróság. A görögök természetesen nem kiegészítették a föníciai ábécét a magánhangzóikkal, amint azt Ön véli, hanem a föníciai ábécé azon jeleit, melyek feleslegessé váltak, minthogy a görög nyelvben nem létező mássalhangzókat jelöltek, magánhangzókhöz rendelték hozzá.³⁰ – Felhívnam szíves figyelmét arra a jelentéktelen körülményre is, hogy honfoglalóink nem besenyők

voltak, hanem magyarok; valamint arra, hogy VII. (Bíborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár feljegyezte a magyar törzsek nevét (*De administrando imperio* 40. fejt.), amelyek között nem szerepelt se a *harka*, se a *gyula* tisztségnév (ez általános iskolai tananyag, bár lehet, hogy a Kreml keze odáig is elért). A besenyő *komenton* szó létezéséről nem én nem tudok, hanem a turkológus Györffy György, a besenyő szókincs monográfusa, akinek idevágó tanulmányát Schütz úr bizonyosan soha nem látta, pedig erre recenzióm 79. jegyzetében hivatkoztam.³¹ Olvasta a recenziómat?

10. A héber vallás mezopotámiai kapcsolatait senki sem vitatta. Csúpan azt, hogy Jahve alakjának amúgy elég jól feltárt eredetét egy nem létező sumer mítoszhoz kösse (vö. recenzióm 27. old. és 90. j.) (ismét von Däniken-szindróma).³² Ennek pedig semmi köze a Studenica-sztorihoz, Schütz úr. Ön azért anekdotázik, hogy elterelje a figyelmet!

11. Összefoglalásul. Ön nem tudományos kutató, mégis tudományos igényű könyvet kívánt írni. A tudós, mielőtt tudományos kérdéshez kíván közelíteni, előbb elsajátítja az adott tudományág módszertanát, elolvassa a kérdéshez tartozó valamennyi forrást és a kérdés teljes szakirodalmát. A kutatás csúpan ezután kezdődhet. Ön lépten-nyomon fittyet hány a nyelvészet módszertanára (megvető hozzáállásához ld. recenzióm 27–28. old. s az ingoványkérdést), s mindenfélét összeolvas, csak épp nem tudja, hogy amit elolvasott, ténylegesen mekkora részét képezi a szakirodalomnak, s nem képes felmérni olvasmányai reális értékét, nem tudja megkülönböztetni az ocsút a búzától (már ha volt ott egyáltalán búza). Erről bárki pillanatok alatt meggyőződhet, ha kinyitja recenziómat, vagy elolvassa ezt a levélváltást (különös tekintettel az azték-görög rokonításokra). Hogy az Ön hasonlatával éljek, Ön nemhogy „megfelelt”-tel nem ment volna át egy nyelvészeti vizsgán, hanem másodpercek alatt kicsapták volna. A kritikán való elmélkedés helyett konfabulál, és összeesküvés-elméleteket sző. Sőt a recenziómat, mint a fentiekből kide-

rült, vagy el se olvasta – ez kevéssé valószínű –, vagy egyszerűen nem értette. Érdemi válasz helyett csak alaptalanul vádaskodott, fölényeskedett, vadul fantáziált, azt a hamis láttszatot akarván kelteni, mintha én csúpan az interneten turkáló kókler lennék. Schütz úr, ki csúsztat? Aki minden állítását gazdag, a *communis opinio*t tükröző szakirodalommal támasztja alá (azaz állításaim az Önével ellentétben ellenőrizhetőek), vagy az, aki hivatkozások nélkül tárgyi tévedések, áltudományos fantazmagóriák tömkelegét zúdítja a gyanútlan olvasóra „egyetemi tankönyv” címén (s a minisztériumi támogatás révén az adófizetők pénzén)? Ön azt mondja, szórszálhasogató módon járok el. Az ördög, mint mondani szokás, a részletekben rejlik. Épp ezért végezetül köszönetet kell Önnek mondanom. Ha ugyanis eddig nem volt világos, mennyit ér az Ön könyve, válaszának hála immáron mindenki számára egyértelművé válhatott.

Szívélyes üdvözlettel

SIMON ZSOLT

egyelőre egyetemi hallgató

PS. Visszavonom a recenziómban tett javaslatot: ne írja át a könyvet. Ön azt írta, „kétségtelenül kevés ideje” jutott rá (és még csak nem is szegyeilli!). Immáron bizonyos vagyok benne, nem képes jobbat írni. Fordítson inkább valaki idegen nyelvből egy használható munkát.

31 ■ „Am ilyen szót nem ismerünk a besenyőből a téma feldolgozója szerint: Györffy György: *Monuments du lexique pe-tchéneque*. AOH 18 (1965) 73–81. old. (a tanulmány természetesen hiányzik Schütz bibliográfiájából).

32 ■ Ajánlom figyelmébe még: Alberto R. W. Green: *The Storm-God in the Ancient Near East*. Eisenbrauns, Winona Lake, 2003. 231–280. old., kül. 231. old. 46. j. igen részletes bibliográfiáját az eredet kérdéséről.

Kollektivista vagy (és) individualista megközelítések

Válasz Róna-Tas Ákos recenziójára

Kiváló, elmélyült gondolkodású kollegám ezúttal több ponton is felületességre utaló írást tett közzé (*BUKSZ*, 2003. nyár, 163–165. old.) közel két éve megjelent, *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban* című könyvemről. A felületes, pontatlan értelmezések mellett vannak persze elvi nézetkülönbségeink is.

Utóbbiak közül rögtön a legfontosabbal kezdem. Róna-Tas egyik leglényegesebb, de nem teljesen világos kifogása, hogy magam a tőke metaforájának alkalmazásával túlhangsúlyozom az instrumentális, kalkulatív aspektusokat, és Bourdieu eredeti intenciójával ellentétben az egyén, nem pedig a társadalom felől közelítek a jelenségekhez. Konkrét példája szerint a gazdasági rendszerváltás folyamatában a pedagógusok és orvosok tudását az oktatási és egészségügyi intézmények, az azokban megtestesülő formális és informális szabályok változása, nem pedig – mint én állítom – a hatalomra került elitcsoportok értékelték le. (Hogy miért gondolja azt, hogy magam eme leértékelő funkciót, képességet az általam bevezetett új tőkefajtnának, a szimbolikus tőkének tulajdonítom, az nem világos előttem.) E gondolatmenettel kapcsolatban alapvetően két ellenvetésem van. Egyrészt Bourdieu elméletében a tőke metaforáját nem lehetséges túlhangsúlyozni, mivel a tőkeelmélet társadalomelméletének szinte legfontosabb alapja, lényegi magva. Másrészt könyvemben hosszú részek foglalkoznak annak kifejtésével, hogy bármennyire fontos is Bourdieu tőkeelmélete, adott formájában nem alkalmas az államszocializmusból az újkapitalizmusba vezető hatalmi-társadalmi folyamatok leírására – vagyis az elmélet jelentős átalakításra, transzformációra szorul. Mégpedig alapvetően azon szellemiség alapján, amelyet többek között

Jeffrey C. Alexander a kollektivisták és individualista elméletek megkülönböztetések az individualista elméletekről leír. Idézem: „Az individualista teoretikusok gyakran elismerik, hogy vannak a társadalomban... egyének feletti struktúrák, és természetesen elfogadják, hogy vannak észrel felfogható struktúrák is. Mégis azt állítják, hogy ezek a mintázatok individuális alkuk eredményei, egyéni döntések függvényei. Nem egyszerűen azt gondolják, hogy a struktúrákat az egyének „hordozzák”, hanem azt is, hogy azokat valóban cselekvők hozzák létre az egyéni intenciók konkrétan zajló folyamataiban.” (Jeffrey C. Alexander: *Szociológiai elmélet a második világháború után*. Bálasi, Bp., 1996. 18. old.)

De miért szükséges Bourdieu elméletének „individualizálása”? Könyvemben részletesen kifejtem Bourdieu és saját elméleti megközelítem különbségeinek okait. Ennek lényege, hogy Bourdieu egy viszonylagos stabilitást mutató centrumország viszonyait elemezve fogalmazta meg elméletét, melynek fókuszában a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének problematikája állt. (Nem véletlen, hogy fogalomkészletének egyik központi eleme, a habitus, kizárólag a meglévő struktúrák újratermelését, újratermelődését szolgálja.) A társadalmi tőkék konvertálása nála igen hosszú folyamat, döntően egyik nemzedékről a másikra történik. Többek között Sven Reichard és Hans-Ulrich Wehler jogosan vetik fel, hogy Bourdieu elmélete statikus, nem ad választ a társadalmi változások kiváltó okaira és arra, hogy ezen változások folyamataiban mi történik a társadalmi tőkékkel.

Magyarország – és a kelet- és közép-európai régió – viszont gazdaságilag nyitott félperiféria, amely az általam vizsgált időszakban gyökeres változásokon ment keresztül. Nem véletlen, hogy a térségben a legtöbb társadalom- és elitkutató – elsősorban Szelényi Iván nyomán – az elitek képződését ezekben a gyors konvertálási folyamatokban ragadja meg. Melyekben – legalábbis az új hatalmi és intézményi struktúrák megszilárdulásáig – társadalomformáló erőként jelennek meg a rendszerváltó elitek individuális tulaj-

donságai (értékeik, motivációik, habitusuk – elméletemben ennek megfelelően Bourdieu habitusfogalmát is módosítanom kellett).

Könyvemben ugyanakkor arra is rámutatok – és ez jelzi azt is, hogy elméletem nem tisztán individualista, hanem a kollektivisták szemlélet iránt nyitott, „kevert” elmélet –, hogy az éppen az adott individuális tulajdonságokkal rendelkező rendszerváltó elitek megszületése és térnyerése korántsem kizárólag autonóm, vagyis pusztán a nemzetállami kereteken belül értelmezhető folyamat, hanem – „kinyitva” Bourdieu elméletét – igen nagy részben külső hatalmi hatások következménye: döntően az 1970-es évek elejétől erősödő, ún. nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúra nyomásának következménye. Eme „szuperstruktúra” igen jelentős szerepet játszik abban, hogy Magyarországon az államszocializmus méhében éppen a piaci értékek iránt feltétlenül elkötelezett késő-kádári technokrácia képes legjelentősebb ellenelit-csoportként megszerveződni és kiemelkedni: a rendszer számos válságjele közül döntően az adósságválság az a betegséggóc, mely a „szuperstruktúra” figyelmét (annak természetéből adódóan) felkelti. Ezt pedig elsősorban a késő-kádári technokrácia tematizálja. Majd a gazdasági rendszerváltás folyamatában a „szuperstruktúra” és a késő-kádári technokrácia között sajátos *tőkeelemcsere* megy végbe (ez is új fogalom Bourdieu elméletéhez képest): a késő-kádári technokrácia lemond hazai gazdasági tőkéinek egy részéről cserébe azért, hogy egyrészt bővítse nemzetközi szociális és kulturális tőkéjét – a „szuperstruktúra” elismerje és honorálja teljesítményét –, másrészt legalábbis egyes tagjai közvetlenül maguk is a „szuperstruktúra” szereplőjévé válhassanak. Ha Róna-Tas Ákos reflektált volna erre a gondolatmenetemre, akkor nem állíthatta volna azt, hogy a gazdasági rendszerváltás folyamatát és konkrét módját tisztán a késő-kádári technokrácia személyes tulajdonságaiból és egyéni ideológiai meggyőződéseiből vezetem le.

Bár Róna-Tas habitusában távol áll a neoliberalizmustól, logikája

mégis az ezen szellemi körből származó, jól ismert gondolatmenetet tükrözi. Ennek lényege: mindazt, ami az elmúlt tizennégy évben térségünkben és hazánkban történt, egy személytelen mechanizmus, az „objektív” és megmásíthatatlan ítéletű piac „idézte elő”. Magam viszont – röviden összefoglalva gondolatmenetemet – azt állítom, hogy eme mechanizmust azonosítható és meghatározott érdekekkel rendelkező társadalmi szereplők működtetik egy egyenlőtlenségekkel keresztül-kasul átszőtt hatalmi térben (és ez még akkor is igaz, ha az így életre keltett és életben tartott mechanizmus utóbb őket magukat is uralja).

Recenzensem nem mélyült el a kizsákmányoláshoz szóló elméleti fejtegetésem tanulmányozásában sem: azt állítja ugyanis, hogy az újkapitalizmusbeli kizsákmányolást közvetlenül Marx munkaérték-elméletéből vezetem le. Álláspontom ennél jóval összetettebb. Rövid távon – vagy inkább egy adott pillanatban – relevánsnak tekintem a marxi munkaérték-elméleten alapuló értéktöbblet-elméletet, vagyis azt a tételt, hogy egyfelől minden tőke felhalmozott munka, másfelől a munkaerő egy olyan speciális áru, mely az újratermeléshez társadalmilag szükséges munkánál nagyobb értéket képes előállítani. Ez az értéktöbblet, melynek a tőkés részéről történő elsajátítását – egy adott pillanatot tekintve – magam is kizsákmányolásnak tekintem. Ez azonban – mint könyvemben részletesen kifejtem – nem más, mint egy alapvetően konfliktuselméleti megközelítésen alapuló logika. Gondolkodásunkból azonban nem iktathatjuk ki a hosszabb távra tekintő funkcionális nézőpontot sem. Ezen elméleti attitűd alapján nézve egyrészt egy bővülő gazdaságnak felhalmozási szükséglete is van (amire persze lehetne azt mondani, hogy az ehhez szükséges erőforrásokat a munkások is elkülönítenék az értéktöbbletből). Másrészt és főként: az államszocializmus gyakorlatából tudjuk, hogy hosszabb távon hova vezet az erőforrások újraelosztásának az a gyakorlata, mely ellentétes a történelmileg a tőke által reprezentált, a tőke által kikényszerített hatékonysá-

gi kritériumokkal (a minimális ráfordításokkal maximális eredmény elérésének elvével). Nem vezetett más-hoz, mint az erőforrások, javak szűkített újratermeléséhez. A tőke érték-többletből való részesedéssel „jutalmazása” a társadalmi termelésben fontos funkciót tölt be (bizonyos mértékben függetlenül attól is, hogy ez igazságos-e vagy sem): a tőke „részesítése” az érték-többletből az erőforrások hatékony elosztásának motorja, vagyis abban a szélső esetben is így van ez, amikor a tőkés nem fejt ki effektív munkát, csak szelvényvagdosó. És azt figyelembe véve is, hogy a globalizációval növekvő tőkekoncentráció nyomán kialakuló óriásmonopóliumok korlátozzák azt a lehetőséget, hogy a tőkésék profitmotivációja valóban képes legyen betölteni az erőforrások hatékony elosztásának „feladatát”.

De ha az érték-többlet tőkésék által történő elsajátítása ilyen fontos funkciót tölt be a gazdasági folyamatok szabályozásában, akkor helyénvaló-e egy olyan értéktelített fogalommal illetni, mint a kizsákmányolás? – vetem fel a kérdést. Válaszom részletes kifejtését az olvasók megtalálják könyvemben. Lényege: az analitikus marxisták és Kis János elméletére alapozva a belátható időhorizontot tekintve akkor beszélhetünk kizsákmányolásról – mégpedig speciális kizsákmányolásról –, ha bizonyítható, hogy a „tőke” és a „munka” viszonya a „tőke” oldal javára kiegyenlítetlen. Könyvemben azt állítom, hogy nagyjából az 1970-es évek elejétől a világban eltolódás történt ebbe az irányba, és ezt az állítást többek között a tőke- és munkajövedelmek eltérő dinamikájával támasztom alá: a vizsgált időszakban a nem bér jellegű jövedelmek (a profit) részesedése az üzleti szektor hozzáadott értékéből (Japánt kivéve) növekvő tendenciát mutatott. Róna-Tas ezzel szemben azt állítja, hogy „a nem bér jellegű jövedelmek arányának növekedése valószínűleg nem a profit és a kizsákmányolás erősödésének és a munkásmozgalom gyengülésének köszönhető, hanem éppen ellenkezőleg, a munkásmozgalom egyik legnagyobb vívmányának, a jóléti állam juttatásainak és a nyugdíjak relatív növekedésének”. Az erre vonatkozó empirikus

kutatások azonban azt a szintén leírt feltételezésemet támasztják alá, hogy a vizsgált időszakban a munkavállalók tőkejövedelmei és egyéb „jóléti” jövedelmei kevésbé nőttek, mint a „tőkéséké”. Többek között Robert Went állapítja meg: „A bérek és a fizetések vásárlóereje – a jóléti juttatásoké pedig még inkább (kiemelés SZ. E.) – stagnál vagy csökken, hiszen még ha emelkednek is ezek a jövedelmek, a munka termelékenységének növekedésétől általában elmaradnak. A jövedelemelosztás így a bérből és fizetésből élők kárára változik, és a dolgozók fogyasztása a termeléshez képest stagnál.” (Robert Went: *Globalizáció*. Perfekt, Bp., 2002. 153. old.)

Róna-Tas Ákos módszertani kifogása, hogy egyrészt „nem derül ki, miként választotta ki a szerző a mintát”, másrészt „nem tudjuk meg, hogy a minta egésze miként vélekedett, viselkedett, milyen információkat közölt”. Kifogása első részét részben elfogadom, bár könyvem alapján – annak elején többek között közlöm a minta (és az alminták) nagyságát, majd a kiválasztott interjúalanyok számát is – erre azért következtetni lehet. Emellett a bankárok (a legszélesebb körű mélyinterjú részvizsgálat) bemutatásakor a kiválasztás szempontjait is részletesen ismertetem. Amit erről röviden elmondhatok, az, hogy az interjúalanyok mintába kerülésekor valószínűleg több volt az esetlegesség, mint egy hagyományos survey esetében lett volna, mivel ilyen típusú, ilyen idő- és intimitásigényes interjúra – ráadásul a hatalmi szerkezethez tartozó társadalmi csoportok körében – csak jóval kevesebb a vállalkozó.

A kifogás második részét azonban nem tudom elfogadni, a minta egésze által közölt információk bemutatása ugyanis nem tárt volna fel semmi relevánsat. (Mindazonáltal a bankárok leírásakor, ahol annak volt funkciója, értelme, erre utaló adatokat is közöltem.) Ez az igény csupán a survey-kutatásokkal szemben fogalmazható meg, magam azonban könyvem elején kifejtem, hogy éppen azért választottam döntően a mélyinterjú módszert, mert az olyan bonyolult és hierarchikus társadalmi jelenségek, mint a hatalmi szerkezet, nem vizsgálható-

ak eme módszerekkel. Ehhez ugyanakkor ugyanott még hozzátesszem azt is, hogy a mélyinterjú módszer magában rejt az esetlegesség veszélyét, melyet azzal igyekszem ellensúlyozni, hogy erősen támaszkodom kollegáim hasonló tárgyú kérdőíves vizsgálatainak eredményeire is. (Mint ahogy módszertani kellékeim még: dokumentumok, sajtótermékek elemzése és különböző számítások.)

Az elmondottak alátámasztásául hozzá kell még tennem: a survey típusú és szemléletű vizsgálatokkal, pontosabban azok *kizárólagosságával* szemben hasonló aggályaim vannak, mint amilyeneket Bourdieu a közvélemény-kutatásokkal szemben – nálamnál jóval keményebben – megfogalmazott: „Minden közvélemény-kutatás azt feltételezi, hogy mindenkinek lehet véleménye; másként fogalmazva: mindenki képes véleményt alkotni.” (Pierre Bourdieu: *A közvélemény nem létezik. Szociológiai Figyelő*, 1997. 1–2. szám, 136. old.) Másrészt „feltételezni szokták, hogy valamennyi vélemény egyenértékű. Úgy vélem, bebizonyítható, hogy ebből egy szó sem igaz, így az a tény, hogy a felmérések során olyan véleményeket összegeznek, amelyeknek igazából roppant különböző erejük van, komoly torzításokhoz vezethet”.

Vagyis hierarchikus társadalmi jelenségek vizsgálatakor – márpedig majdnem minden társadalmi jelenség, de különösen a hatalmi szerkezet ilyen – a szociológus feladata megítélésem szerint a *paradigmatikus* vélemények felismerése és közlése. Ugyanez már nem vonatkozik a konkrét információkra, melyeket többszörösen is ellenőrizni kell (hozzátéve azonban azt, hogy egy információ akkor is releváns lehet, ha azt csak az interjúalanyok kisebbsége mondja el, közli, mert a többség vagy nem tud róla, vagy titkolja).

Egy mélyebb rétegeket érintő vitának jobban örültem volna.

SZALAI ERZSÉBET

Róna-Tas Ákos – akitől a szerkesztőség elnézést kér azért, hogy neve hibásan szerepelt előző számunk tartalomjegyzékében – nem kívánt nyilvánosan reflektálni Szalai Erzsébet levelére.

Válasz Olay Csaba bírálatára

Könyvemben – *Heidegger tudományfelfogása (Az 1918–29-es időszak írásainak tükrében)*. Osiris–Gond, Bp., 2000 –, amelyről a *BUKSZ* 2003. nyári számában (172–175. old.) Olay Csaba írt bírálatot, arra tettem kísérletet, hogy (1.) megingassam azokat a nagyon erősen meggyökerezett előítéleteket, melyek Heidegger tudományellenes, a tudományoktól s a tudományosságtól meglehetősen távol álló gondolkodónak állítják be; (2.) rekonstruáljam azt a komplex és koherens tudományfelfogást, amelyet Heidegger a vizsgált időszakban képviselt. Olay már a könyv kiindulópontját sem fogadja el, s igen sok bíráló megjegyzést fogalmaz meg a kivitelezésre vonatkozóan is. Könyvemnek és Olay kritikájának is döntő problémája, hogy miként ítéltető meg Heideggernek a szaktudományokhoz és a tudományossághoz való viszonya, illetve, hogy Heidegger tudománynak tekintette-e a filozófiát. Ezeknek a kérdéseknek nem csupán a tudományokra vonatkoztatottan van jelentősége, hanem Heidegger filozófiájának a megítélése vonatkozásában is. S most nem csupán Heidegger azon „kritikusaira” gondolok, akik kifejezetten tüntetnek azzal, hogy anélkül is tudják róla, hogy obskurus gondolkodó, hogy műveit érdemben tanulmányozták volna, hanem arra a jelenségre is, amikor a késői Heidegger jegyében vagy más szempontok alapján kiretusálják a tudományos vonásokat a húszas évek Heideggerének gondolatvilágából. (A Heidegger-összkiadás főszerkesztője például, amint a bírált könyvemben megírtam [118. skk. old.], e nemes cél érdekében – minden figyelmeztetés nélkül – egy ’nem’ szócskát illesztett a *Lét és időbe*.)

Persze Heidegger viszonya a szaktudományokhoz meglehetősen ambivalens. Egyfelől ugyanis a szaktudományok objektíváló és leszűkítő módon közelítik meg tárgyukat, ám emellett annak a – Heidegger által sokra tartott – tradíciónak is a része-

sei, amelyet a kritikai, reflexív beállítódás, az igazság iránti szenvedély s a dolognak magának a megismerése iránti elkötelezettség jellemez. A szaktudományok előtt eszerint két alaplehetőség áll, az egyik a teoretikus üzemelésben való feloldódás (inautentikus lehetőség), a másik pedig ennek a feszültségnek, labilitásnak az elviselése a filozófia, a tudományosság felé való nyitás által (autentikus lehetőség). A teoretikus beállítódás és a tudományosság fogalma tehát nem szinonim Heideggernél: a teória a tudományosságnak mint beállítódásnak az objektíváló megszerveződését jelenti egy rögzített tárgyterület kutatása céljából.

Olay tagadja, hogy a tudomány, tudományosság kérdése lényegi szerepet játszana Heidegger gondolkodásában; szembeállítja a Heidegger által képviselt filozófiát és a benne „alárendelt” szerepet játszó tudományt: a filozófiát szerinte Heidegger nem tekintette tudománynak – ahol is a tudományt, a tudományosságot a teoretikus beállítódással azonosítja. Ezzel véleményem szerint szimplifikálja és eltorzítja Heideggernek a tudományhoz, a tudományossághoz való viszonyát. Az alapvető értelmezési különbségek mellett további nehézséget jelent, hogy bírálóm sok esetben olyan kérdéseket vet fel, amelyeket könyvemben részletesen tárgyalok, a megoldási javaslataimat pedig figyelmen kívül hagyja.

A filozófia és a tudomány viszonyáról szólva Olay elemi módon ellentmond Heidegger kijelentéseinek, és súlyosan leegyszerűsíti az egész problémát. Szerinte Heideggernél a filozófia nem tudomány; Heidegger azonban (1919 és 1928 között) sokszor és teljes egyértelműséggel ennek ellenkezőjét állítja, például: „A filozófia a lét tudománya. Filozófián mostantól tudományos filozófiát értünk és semmi mást.” (GA 24 17. old., magyarul: 24. old.) Nevezi a filozófiát ő-, eredet-, illetve előtudománynak is. Ez szerintem nem értelmezési kérdés, hanem olyan sarkalatos kiindulópont, amelyet sok-sok evidens szöveghely támaszt alá; könyvemben egyébként külön fejezetben (3.1.), amelynek a címe „A filozófia mint tudomány”, foglalkozom e kérdéssel,

idézetek, szöveghelyek megadásával. Nem világos számomra, miért nem reflektál erre a bírálóm. Olay kijelentését talán lehetne úgy érteni, hogy Heidegger nem tartotta a filozófiát szaktudománynak, ám a filozófia és a szaktudományok megkülönböztetését, amely Arisztotelész nevezetes különbségtételéből ered (*Metafizika* 1003 a), a XX. század elején magától értetődőnek tekintették; Heidegger természetesen különbséget tett a szaktudományok és a filozófia között.

Ami pedig teória, tudomány és filozófia viszonyrendszerét illeti, Olay szembeállítása félrevezető lehet. A teoretikus beállítódással ugyanis csak annyiban van problémája Heideggernek, amennyiben az valamely *filozófiai* megközelítés jellegzetességévé válik. A bírált könyvben részletesen vizsgálom ezt a problémát, az egyértelműség kedvéért álljon itt néhány mondat az elemzésből: „E terminussal [teoretikus] Heidegger részben magukat a szaktudományokat, részben azokat a filozófiai irányzatokat jellemzi, melyek kritikátlanul kapcsolódnak a szaktudományos módszertanhoz. Heidegger a szaktudományok esetében szükségszerű konstituens elemnek tartja a teoretikus beállítódást, a filozófia esetében viszont olyan tendenciaként értékeli e beállítódás jelenlétét, amely ellen küzdeni kell. [...] Heidegger alapvető célja ugyanis a faktikus élethez való megfelelő hozzáférés biztosítása, s úgy találja, hogy a kínáló teoretikus beállítódás inkább eltorlaszolja, mintsem megnyitja az utat a vizsgálandó fenomenához.” (67. sk. old.) Ha valaki könyvem ismerete nélkül olvassa Olay kritikáját, óhatatlanul az a benyomása támad, hogy a kritikus sok olyan nehézséget és összefüggést vizsgál, ami kimaradt a könyvemből, pedig csak egyszerűen nem vesz tudomást a könyvben foglaltakról.

Bírálómmal még abban sem tudunk egyetérteni, miről szól a könyvem; ő azt írja: „Igazi témája ugyanis nem Heidegger tudományfelfogása, azaz a tudomány Heidegger felől nézve, hanem az a többször mellékesen megfogalmazott, [...] egy helyen pedig a könyv újdonságaként kiemelt [...] kérdés: értelmezhető-e az autentikus tudomány fogalma.” (173.

old.) Szerintem viszont a könyvem témája Heidegger tudományfelfogása, amelynek egyik kulcsmozzanata az autentikus, „igazi” tudomány (echte Wissenschaft) fogalma. Ezt a kérdést tehát mint heideggeri álláspontot vizsgálom, nem pedig Heidegger filozófiájától független témaként, ahogy azt bírálóm állítja. Külön fejezetben (4.4.) elemzem a releváns heideggeri szöveghelyeket, s ott teljesen egyértelművé teszem: „a heideggeri szövegek alapján [...] a mindennapi-sághoz hasonlóan a tudomány számára is két alapvető lehetőségirány rajzolódik ki: az igazi tudomány és az önmagát elvesztő, az üzemelésben feloldódó tudomány lehetősége. [...] Az »igazi tudomány« fogalmához a tudományosság heideggeri értelmezésén keresztül juthatunk el.” (161. sk. old.) A tudomány autenticitásának kérdését tehát – egyébként kb. 80 oldalon keresztül – a tudományosság problémájával összefüggésben tárgyalom. Rejtély számomra, hogy ez miként került el bírálóm figyelmét.

Még két példát szeretnék ismertetni, ahol viszonylag röviden dokumentálható a szóban forgó bírálat azon sajátossága, hogy figyelmen kívül hagyja a bírált szöveget. Olay szerint „alapvető nehézség Schwendtner célkitűzésével kapcsolatban, hogy az autenticitás tudományban való értelmezéséhez az szükséges”, hogy az (az autentikus tudomány) „tartalmazza” az egzisztencia autenticitásának „lényegi elemeit. Kérdés azonban, hogy elgondolható-e a tudományban egy olyan önmagunkhoz való viszonyulás, mint a mindennapi életben.” (175. old.) A 4.4 és 4.5. fejezetben többek között éppen ezzel a kérdéssel foglalkozom, ott többek között ezt írom: „A faktikus élet, illetve az emberi ittlét hétköznapi magatartásmódjai esetében az önelvesztést és az önlelkesítést Heidegger végső soron a filozófiai szint bevonása nélkül is elképzelhetőnek tartja. A tudomány heideggeri felfogása esetében azonban nem ez a helyzet. Láttuk korábban, hogy[...] a tudományosság igazi letéteményese a filozófia. Ezek szerint, ha a tudomány önmagához fordul, akkor szigorúan véve a filozófiá-

hoz (is) kell fordulnia. Amennyiben tehát ebben a kontextusban a tudomány önlelkesítéséről van szó, akkor ez a tudományosság letéteményeséhez, a filozófiához való fordulás által képzelhető el...” (162. old.) Természetesen nem azt várom, hogy Olay fogadja el ezt az álláspontot, ám azt szerencsésnek tartanám, ha megemlítené, hogy az általa feltett kérdésre van válasz a könyvemben.

A másik példa. Olay ezt írja: „A világ eleve »hozzáférést jelent, s nem a dolgok valamilyen halmazát«. (Idézet a könyvből, S. T.) E megfogalmazásban pontatlan az, hogy a világ nem pusztán hozzáférés Heidegger számára, hanem egyszerre is lehetőségter is, amely hozzáférhetővé válik.” (174. old.) Nos, a mondat, amelyet idéz tőlem, egy majdnem hét oldal hosszúságú, összefüggő szövegrészből származik (52–59. old.), amelynek egyedüli témája Heidegger világfogalma. Itt e fogalom több mozzanatát vizsgálom, s az Olay által idézett szöveg helyét követő oldalon a következőket írom: „A hozzáférésmódként, vonatkozás-összefüggésként, jelentésségként felfogott világ ezek szerint – már a fiatal Heideggernél is – a faktikus élet tevékenységeinek »értelemtérét« alkotja, a már kitapasztalt és a lehetséges útvonalak hálózatát, melyek a tevékenykedő előzetes birtokát képezik, s a tevékenység lehetőségfeltételeként szolgálnak.” (54. old.)

Olay ellenvetéseinek másik típusa azt kéri számon, miért nem foglalkoztam szorosan vett témámmal összefüggő, további tárgyerületekkel: hatástörténeti összefüggésekkel, a létkérdés bírálataival, a természettudományok hermeneutikájával. Ebben teljesen igaza van, tényleg nem foglalkozom ezekkel a dolgokkal, mégpedig szándékosan: hatástörténeti összefüggéseket azért nem vizsgáltam, mert Heidegger meglepően sok helyről merített, megdöbbenő, hogy akár Husserl, akár Dilthey vagy Kierkegaard, akár pedig Arisztotelész felől tekintjük a filozófiáját (a felsorolás korántsem teljes), rendkívül gazdag hatásösszefüggés fedezhető fel. Ezt az anyagot csak rendkívül leegyszerűsítve tudtam volna bepréselni könyvembe, s ennek nem láttam

értelmét. Hasonlót mondhatok a természettudományok hermeneutikájáról is. Azóta már két kötetet is szerkesztettem e témában, s néhány tanulmányt is írtam, és most is úgy érzem, hogy e tematika rendszeres tárgyalása szétfeszítette volna a könyvet. Ami pedig a Heidegger-szakirodalom létkérdést vitató tanulmányait illeti, őszintén szólva eszembe sem jutott, hogy a sok lezajlott vita közül éppen ezt kellene külön tárgyalnom. Általában óvakodtam attól, hogy az olvasó számára nehezen követhető szakirodalmi csatározásokat ismertessek. Az volt a törekvésem – s ez mindhárom felvetett vonatkozásban releváns –, hogy amiről írok, azt elég alaposan kifejtssem ahhoz, hogy a nem Heidegger-szakértő olvasó számára is érthető legyen: aminek a bővebb kifejtésére nem volt mód, azt inkább kihagytam.

Így teszek most is, amikor a sok további ellenvetésből egyet kiválasztok, s befejezésképp – hely hiányában – csak arra válaszolok. Ez egyben azt is jelzi, miért nehéz röviden – érthető módon – az ilyen ellenvetésekre válaszolni.

A fiatal Heidegger a szaktudományok lehetséges értelmezéseinek vonatkozásában is élesen kritizálta a neokantianusokat s rejtetten Husserl-t. Könyvemben egy ilyen szöveghelyet értelmezve írtam: „Heidegger szerint hiba lenne a szaktudományokat ezen teoretikus beállítódás módján megközelíteni. »Meg lehet oldani a teoretikus megismerés problémáját ismeretelmélet (Erkenntnistheorie) segítségével, a teóriát teória által?« (GA 56/57 96. old.)” (17. old.) Olay – ezt idézve – a következő ellenvetést teszi: „Az idézett szöveghely nem támasztja alá, amire szánták: ott ugyanis ismeretelméletről van szó, nem a tudományról. Amit nem teoretikus beállítódással kell megközelíteni, az Heideggernél az ismeretelmélet kérdése, még pontosabban az ismeretelmélet típuskérdései a külvilág létéről stb. A tudományra irányuló teoretikus megközelítés nehezen értelmezhető.” (173. old.) Olay szerint nem „Heidegger álláspontja” az, „hogy a tudomány nem közelíthető meg egy sajátos objektíváló szemlélettel” (uo.). Olay tehát három dol-

got állít: (1.) az általam idézett Heidegger-szövegben nem a teóriára vonatkozó teoretikus beállítódásról van szó, hanem arról, hogy a teória problémáit, mint amilyen a külvilág létének kérdése, csak nem teoretikus módon lehet megoldani; (2.) Heidegger ismeretelméletről beszél, s annak nincs köze a tudományhoz; (3) Heidegger számára fel sem merült, hogy a tudományokat teoretikus módon is elemezni lehetne, így ez ellen nem is hadakozott. Nézzük a válaszokat: (1.) Az általam idézett gondolatmenetében (GA 56/57 96. sk. old.) Heidegger az „Erkenntnistheorie” kifejezést a „Theorie des Theoretischen” kifejezéssel szinonimaként használja (uo. 97. old.), tehát az ismeretelmélet értelmét a teoretikus teóriájaként, a teóriára vonatkozó teóriaként határozza meg. Olay éppen ezt vitatta. (2.) Az ismeretelmélet akkoriban tudományelmélet is volt, itt elsősorban a neokantiánusokra és Husserlre gondoljunk; Heidegger egy más helyen a következőket írja: „a filozófiát ismeretelméletként fogták fel. Ezt a neokantiánus marburgi iskolában valósították meg. A filozófia már nem kíséri meg a rész tudományok meghaladását, ezek eredményeinek átugrását, hanem behatárolja magát a saját területére: a filozófia a tudomány elméletévé (Theorie der Wissenschaft) vált.” (WDF 146. old.) Amikor tehát Heidegger a neokantiánus ismeretelméletről (Theorie der Theorie) beszél, akkor igenis a tudományról (Theorie der Wissenschaft) is szó van, mégpedig többek között abban az értelemben, hogy érdemes-e a tudományt teoretikus módon megközelíteni. (3.) Heidegger a *Lét és időben* megkülönbözteti a tudomány egzisztenciális és logikai fogalmát. „Az egzisztenciális fogalom egzisztenciamódként fogja fel a tudományt, és ezzel a világban-való-lét módusaként”; „ettől megkülönböztetendő a tudomány »logikai« fogalma, amely eredménye felől érti meg a tudományt mint az »igaz és érvényes tételek megalapozásösszefüggését«.” (SZ 357. old., magyarul: 580. old.) A tudomány logikai fogalma éppen a tudományra vonatkozó teoretikus beállítódás eredménye, amely

objektív módon a tudományt eredményeire tekintettel vizsgálja, ezzel szemben áll a Heidegger által kidolgozott egzisztenciális fogalom, amely figyelembe veszi, hogy a tudomány nem úgy egzisztál, mint egy dolog (tételösszefüggés), hanem a tudomány az ember létmódja. Az a felfogás tehát, hogy a tudomány nem más, mint megalapozó tételösszefüggés, Heidegger szerint a tudományra vonatkozó teoretikus szemléletmód eredménye. Olay pedig éppen ezt tagadta.

Végezetül egy megjegyzés: ha ma írnám meg ezt a könyvet, minden bizonytalansággal távolodástól, kritikussabb lenne az írásom, ám ezzel éppen erősíteni próbálnám azokat a mozzanatokat, melyeknek jelentőségéről és fontosságáról itt vitatkozunk. Ami pedig a kritikai attitűdöt mint olyant illeti, egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy üdvös dolog születik abból, ha valaki kritikus akar lenni.

SCHWENDTNER TIBOR

Viszontválasz Schwendtner Tibornak

Nehéz olyan válaszra reagálnom, mely szerint bírálatom „figyelmelen kívül hagyja a bírált szöveget”. Schwendtner úgy látja, már dolgozata kiindulópontját sem fogadtam el. Ezzel ellentétben nem azt állítottam, hogy vállalkozása lehetetlen volna, hanem azt, hogy Heidegger számára a tudomány alárendelt téma, kívül esik alapvető filozófiai törekvésein. Meg kell különböztetni, hogy Heidegger tudományra vonatkozó gondolatait Heidegger filozófiája szempontjából vagy a tudomány felől akarjuk tárgyalni, és Schwendtner dolgozatánál csak az utóbbiról lehet szó. A tudomány alárendelt volta viszont nem jelent feltétlenül tudományellenességet. Schwendtner vélhetően azért nem teszi meg ezt a különbséget, mert egy átfogó tudományfogalom alapján azt akarja kimutatni, hogy Heidegger számára a tudomány izgalmas kérdés.

A szerző szerint tévesen állítom, hogy Heideggernél a filozófia nem tudomány. Ennek alátámasztására viszont tisztázatlan szöveghelyet idéz, s homályos marad, mit jelent itt a tudomány kifejezés. Könnyen belátható továbbá az említett tisztázatlanság azoknál a heideggeri kifejezéseknél, melyeket Schwendtner a filozófia tudományosságának igazolására felhoz – őstudomány, előtudomány, eredettudomány –, hiszen ezekkel Heidegger világosan jelzi az igényt, hogy túllépjen a modern természettudomány értelmében vett tudományon egy filozófiai törekvés felé. A szerző úgy tesz, mintha gondosan megkülönböztette és leírta volna a „teória”, „tudományosság”, „tudomány”, „szaktudomány” kifejezéseket, de ezt nem találjuk sehol a könyvben. Filozófia és tudomány különbsége Heidegger számára reflexív filozófia és irreflexív tudományos gyakorlat különbsége.

A zavart az okozza, hogy Schwendtner nem a szokásos értelemben használja a tudomány szót, s

Hivatkozott irodalom:

SZ – *Sein und Zeit*. Niemeyer, Tübingen, 1993., (magyarul: *Lét és idő*. Gondolat, Bp., 1989. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István).

GA 24 – *Die Grundprobleme der Phänomenologie* (hrsg.: F.-W. von Herrmann) Klostermann, Frankfurt am Main, 1975., magyarul: *A fenomenológia alapproblémái*. Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2001 (ford. Demkó Sándor).

GA 56/57 – *Zur Bestimmung der Philosophie* (hrsg.: B. Heimbüchel). Klostermann, Frankfurt am Main, 1987.

WDF – „Wilhelm Diltheys Forschungsarbeit und der gegenwärtige Kampf um eine historische Weltanschauung”. In: F. Rodi (hrsg.): *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 8/1992–1993, 143–180. old.

adós marad azzal, mit kíván tudományon, tudományosságon érteni. Konstrukciója szerint létezik a tudományosság tradíciója, aminek egyaránt része a filozófia és a szaktudomány, de a filozófia a tudományosság igazi letéteményese. A konstrukció gyengesége az, hogy semmit sem mond a tudományosságról azon túl, mi tartozik bele. További nehézség, hogy a filozófiáról kell leolvasnia a szaktudomány lényeges jellemzőit, amit csak úgy tud megtenni, ha teljesen figyelmen kívül hagyja a szaktudományok gyakorlatát. Schwendtner a tudományosságról csak annyit mond, hogy az a hozzáférhetőségért, a módszerért folytatott szakadatlan küzdelem, a kérdés és a kritika abszolút radikalizmusa, a saját előfeltevések feltárása, az önátvilágítás feladata. Heidegger ezt a jellemzést nyilvánvalóan a filozófiáról olvassa le, s nem világos, miért lehetne a szaktudomány értelmében vett tudományra vonatkoztatni. A kutatásnak ezzel a tág fogalmával meghatározni a tudományosságot csak durva közelítés.

Swendtner másik ellenvetése szerint tévedek, mikor úgy tüntetem fel, mintha a teoretikus beállítódás Heideggernél eleve hibás megközelítés lenne, mivel azt csak filozófiai megközelítések sajátságaként tartja káros-

nak. Heidegger alaptörekvését összefoglalva beszéltem arról, hogy a tudományra is jellemző teoretikus beállítódástól saját filozófiai céljai érdekében meg akar szabadulni. Saját filozófiai programjára nézve tartja tehát használhatatlannak a teoretikus beállítódást, hasonlóan egyébként a hétköznapi gondolkodáshoz, mert mindkettő eldologiasítja azt, amihez viszonyul. Nyilvánvalóan nem jelent ez általában véve negatív értékelést a tudományra nézve. A teoretikus beállítódás és a vele összefüggő eldologiasítás tisztázása a könyv gyenge pontja.

Egy további ellenvetés az autenticitás témakörét érinti. Az autentikus–inautentikus ellentéppárnak a tudományra vonatkoztatása nem kifejezetten Heidegger, hanem Schwendtner javaslata. A vitatott tartalmi kérdés az, vajon a tudomány az ittlét, azaz a mi létezési módunk olyan dimenzióiból vezethető-e le, melyre jellemző az autentikus–inautentikus elentét, vagy olyan mozzanatokból, melyek indifferensek erre az ellentétre nézve. Ezenfelül alapvető nehézség, hogy az autentikus tudomány gondolatához önelnyeréssé és önelvesztéssé kell formalizálni az autentikus–inautentikus ellentéppár értelmét, aminek az értelme végső soron nyitottság és dogmatizmus ellentéte

lesz. Ez jelentősen elszegényíti a Heideggernél központi fogalompárt, így pl. legfontosabb elemként kimarad az önmagaság mozzanata.

Végül Schwendtner szavá teszi, hogy egyes témák tárgyalását jogosulatlanul kérem rajta számon, mivel ezeket csak „rendkívül leegyszerűsítve” tudta volna kifejteni. Nem veszi figyelembe, hogy egyik esetben sem öncélúan, hanem a gondolatmenethez kapcsolódva vettem fel e témákat. A „hatástörténeti összefüggések”, azaz Arisztotelész, Husserl, Dilthey tudományfelfogása vizsgálatának a jelentőségét Schwendtner is elismeri, pedantériának tűnik, hogy ez semmilyen szinten nem fért be a könyvbe. Mindezt azért hagyja el, mert nem akart „nehezen követhető szakirodalmi csatározásokat tárgyalni”. Könyve elejétől fogva a tudományos szakmunka igényével lép fel, s ennek szerves része a szakirodalmi viták, értelmezési lehetőségek valamilyen szintű tárgyalása. Arra hivatkozik, törekedett a nem Heidegger-szakértő olvasó számára is érthetően írni, s inkább kihagyott témákat; de ezzel felesztésbe került a szöveg tudományos igényével.